

Muharrem Ergin

KADI BURHANEDDİN DİVANI ÜZERİNDE BİR GRAMER DENEMESİ

Kadı Burhaneddin (1344-1393)'in 608 sahifelik büyük divanı eski Anadolu metnlerinin en mühimlerindenidir. Edebî kıymeti bir yana, bu büyük eser 14. asır Türkçesi için muazzam bir hazine teşkil etmekte, gerek kelimeleri, gerek çeşitli şekilleri bakımından, Cenup şivesi'nin ilk devri üzerinde yapılacak incelemelere pek çok malzeme verilebilecek bir durumda bulunmaktadır.

Kadı Burhaneddin'in dili şimdiye kadar işlenmemiş, sadece Azerî şivesi'ne yakın olarak tanınmış, Azerî türkçesinin bazı hususiyetlerini taşıdığı belirtilmiştir. (bk. F. Köprülü, *Türk dili ve edebiyatı hakkında araştırmalar*, İstanbul, 1934, s. 205; *İslâm Ansiklopedisi*, Azerî Mad., s. 13); *Divan edebiyatı antolojisi*, İstanbul 1931, s. 11).

Gerçi henüz 14. asırda Azerî ve Anadolu şiveleri ayrı ayrı gelişmiş değildi ve bunun için daha 2-3 asıra ihtiyaç vardı. Fakat gerçekten Kadı Burhaneddin'in dili diğer Anadolu metinlerinden biraz farklıdır ve ayrı bir şive olmak istidadında olan Azerî türkçesinin bazı hususiyetlerini taşımaktadır. Buna göre, eseri tam bir Azerî türkçesi mahsulü saymak mümkün değilse de, Azerî şivesi'nin ayrılmağa doğru gittiği devrin mahsulü saymak pek yanlış olmaz.

Biz Kadı Burhaneddin'in dil hususiyetlerini tespitte çalışırken bunun ne dereceye kadar doğru olduğunu, divanın Azerî şivesi'ne nerelerde yaklaştığını belirtmek maksadı ile, bu küçük denemede, yeri geldikçe, Azerî şivesi'nin belli başlı hususiyetlerine de temas edeceğiz.

Divanın T. D. K. tarafından bastırılmış olan eldeki nüshasının, 1393 (796 H.) tarihini taşıdığına göre, Kadı Burhaneddin daha hayatta iken istinsah edilmiş olması, hatta Kadı Burhaneddin tarafından görülmüş olması ihtimalinin mevcut bulunması esere ayrı bir kıymet

vermektedir. Gerçekten çok sıhhatli ve yanlışsız bir metin karşısındayız. Nüshanın bu vasfı ondan dil bakımından istifadeyi çok kolaylaştırmaktadır. Ünlülerin fazlaca yazılmasından başka metnin baştan başa harekeli olması da ayrıca, nüshanın lehine kaydedilecek bir noktadır.

İmlâ hususiyetleri

Köklerde yazılış

Ünlü (Vok.) yazılışı:

Kadı Burhaneddin divanı'nda, metin harekeli olduğu halde, ünlülerin oldukça fazla yazılmış olması dikkati çekmektedir. Bu hususta imâlelerin bir hayli tesiri olmakla beraber, vezin zarureti olmadığı yerlerde bile ünlüler bol bol yazılmıştır. Ünlülerin böyle daha çok gelişigüzel yazılması veya yazılmaması, imlâyı elle tutulur esaslara bağlamak imkânını büsbütün ortadan kaldırmaktadır. Türkçenin arap harfleri ile hiç bir devirde kat'î bir imlâsı olmadığı için, metnimizde bir imlâ birliği aramak esasen mümkün değildir. Üstelik ünlülerin böyle serbest işaretlenmesi, her hangi bir kaide çıkarmağı iyice imkânsız hâle getirmektedir. Diğer bütün arap harfli metinlerde olduğu gibi *Kadı Burhaneddin*'de de, bir kaç istisna ile, yalnız arapça, farsça kelimelerin imlâları kesindir. Türkçe kelimelerin imlâsı için sâdece çok umumî ve takribî mütalâalar ileri sürülebilir. Aşağıda da ancak bu yapılmıştır.

a, e.

Türkçe sözlerde kelime başında *a* ünlüsü çok defa *medli elif* ile, ona yakın bir miktarda da *elif* ile yazılmıştır. *Elif* ile yazıldığı zaman *üstün* daima kullanılmıştır.

e ünlüsü ise kelime başında umumiyetle *elif*, bir çok defa da, keyfi veya vezin icabı olarak, *medli elif* ile yazılmıştır.

Kelime içinde *a, e* yazılışı karışıktır, Kök içinde *a*'nın *elif* veya *hareke* ile işaretlenmesi çok defa gelişigüzeldir. Yalnız imâlelerde daima *elif* kullanılmıştır. Kök içinde *e* ise umumiyetle *hareke* ile işaretlenmiş, bâzen *elif* ile gösterilmiştir.

Aynı karışıklık kelime sonlarında da görülmektedir. *a elif* ve *he* ile aşağı yukarı aynı miktarlarda yazılmış, *e* ise umumiyetle *he*, bir çok defa da *elif* ile işaretlenmiştir. Kelime ek alınca her iki ünlü nâdir olarak *hareke* ile gösterilmiştir.

ı, i.

Türkçe sözlerde kelime başında *ı, i* ünlüleri umumiyetle normal yazılmış, pek az olarak *elif* ve *esre* ile işaretlenmiştir (bk. msl. *isderem*).

7-4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 46-10, *işbu* 14-12, 51-4, *itdi* 27-14).

Kelime içinde çok defa *hareke* ile olmak üzere *esre* ve *ye* ile karışık bir şekilde işaretlenmiştir.

Kelime sonunda ise *ye* hemen dâima kullanılmıştır.

o, ö.

Türkçe sözlerde kelime başında *o, ö* ünlüleri umumiyetle normal yazılmış, çok az olarak bâzen *elif* ve *ötre* ile işaretlenmiştir (bk. *msl. oğula* 288-7, *ol* 4-8).

İlk hecede *o, ö* ünlüsü hemen daima yazılmış, yalnız bir kaç yerde *hareke* ile gösterilmiştir (bk. *msl. scñra* 45-7).

u, ü.

Kelime başında dâima normal yazılmış olan *u, ü* ünlüleri, kelime içinde yine umumiyetle *vav* ile işaretlenmiş, bazen sadece *hareke* ile gösterilmiştir. (bk. *msl. düşmege* 32-14, *durur* 66-6, 67-6, *gündüz* 305-5, 10, 40-5, 44-11, *sünüğe* 288-2).

Kelime sonunda ise *vav* hemen dâima yazılmıştır.

Ünsüz (Kons.) yazılışı:

ç.

Türkçe kelimelerde *ç* ünsüzü umumiyetle *ç* ile, bazı defa *c* ile yazılmıştır (bk. *msl. umac* 25-2, *ceker* 30-8, *ağac* 500-11).

g.

g yazılışı her yerde aynidir ve *k*'den farksızdır. Her iki ses içinde *kef* kullanılmış, bâzen *kef*'in üzerine üç nokta konmuştur. *g* için ayrıca iki çizgili *kef* kullanılmamıştır.

ñ.

ñ yazılışı da *g, k* yazılışından farksızdır. Bu üç ses, kökte veya ekte, bir çok defa üç noktalı olmak üzere, karışık olarak aynı şekilde yazılmıştır. Yalnız *teñri* kelimesinin *ñ*'si *ng* ile yazılmıştır (*msl. teñgrē* 366-11, 604-2, 602-10, 598-2, *teñgriden* 594-2).

p.

Türkçe kelimelerde kökte *p* yazılışı normaldir. Yalnız farsça *pes* «öyleyse, o halde» kelimesi karışık olarak bazen *p*, çok defa *b* ile yazılmıştır.

s.

Türkçe kalın sıradaki kelimelerin *sad* veya *sin* ile yazılışı karışık-
tır. Meselâ *saç* kelimesi (*şacuñ* 11-1, *şaçı* 8-2; *şaçuñ* 3-14, 40-9, 63-3, 16-10, 9-10, 305-10, 64-9, *şaçı* 1-4, 40-3, 40-5, *saçlaruñ* 226-7, *saçla-*

rinuñ 64-7, *saçınuñ* 27-9, *saçuñi* 26-10, 31-3, *saçuñız* 64-4, 32-7, *saçına* 65-7, 67-5) daha çok *sin* ile yazılmıştır. *saħla-* (*saħla* 52-51 *saħlasun* 4-5, *şahlama* 10-12), karışık; *saç-* (*saçdı* 51-13, *saçmayan* 44-11) çok defa *sin* ile; *sal-* (*şaldı* 4-4, 8-3, *şalduğı* 30-4) umumiyetle *sad* ile; *salın-* (*salındı* 14-8, *salın* 67-8) *sin* ile; *sağ* (*şağa* 288-5, *şığdan* 65-10, *sağlu* 545-9), ve *san-* (*şanuram* 4-12, 39-3, *şanurdum* 288-11, *sanasın* 9-12, 24-11), karışık; *sat-*, *say-*, *sol* kelimeleri *sad* ile; *sor-*, daha çok *sin* ile olmak üzere, karışık yazılmıştır.

t.

Türkçe kalın sıradaki kelimelerin başındaki *t* 'ler umumiyetle *tı* ile yazılmıştır (msl. *tağları* 26-4, *tağuh* 159-13, *taħısar* 25-6, *tanuh* 449-7, *tanuğ* 459-11, *tamar* 24-8, 30-1, *tahtarise* 312-7, *toğsa* 312-4, *toğru* 311-8, *tolu* 24-6, *tolđı* 70-4, *toprağ* 106-7, *tutmuş* 39-9).

Bâzen de *te* kullanılmıştır (msl. *tozi* 4-7, 66-9, *tozına* 57-4,7).

Kelime içinde *te* ile *tı* karışık (msl. *tutmadı* 27-7, *tutilur* 46-14, *tuğağunñ* 311-2, *tahtarise* 312-7). *tı* ile başlamıyan sözlerde kelime içindeki *t* 'ler umumiyetle *te* ile yazılmıştır.

Bâzi fiil köklerinin sonundaki *t* 'ler *de* ile yazılmıştır (msl. *tağđı* 7-1, *işid* 39-11, 311-8, *işidmedünmi* 312-9).

Eklerde yazılış

Ünlü yazılışı:

İsimden isim yapma eklerinde

-*en* ekinin ünlüsü *üstün* ile işaretlenmiştir (*erenler* 39-13, 592-7 594-2, 595-4, 597-2, 598-10).

-*cük* ekinin ünlüsü *vav* yazılarak belirtilmiştir (*gicecük* 159-1)

-*cı*, -*ci* ekinin ünlüsü için bâzen *ye* yazılmış, bâzen *esre* ile yetinilmiştir (*yağmacı* 518-1, *bitigcisi* 106-1).

-*lık*, -*lik*, -*luk*, -*lük* ekinin ünlüsü bâzen *esre* ile işaretlenmiş, bâzen *ye* ile yazılmış, nâdir olarak *vav* ile gösterilmiştir. (Msl. *birlik* 51-11, *senlikden* 505-10, *aralığ* 288-12, *varlığ* 30-6, 7-8 kelimelerinde *esre* ile işaretlenmiş; *kullığa* 65-12, *yohlığa* 30-6, *varlığumuz* 23-5, 57-1, *varlığı* 2-6, *merdümligi* 27-10 kelimelerinde *ye* ile ve *kulluğına* 195-5 kelimesinde *vav* ile yazılmıştır).

Sıfat ekinde ünlü, yazılmıştır (msl. *bağlu* 14-10, 545-8, *bağludur* 14-10, *katıhlu* 602-1, *tağlu* 545-6, *çağlu* 545-6, *yağlu* 545-7, *sağlu*, *sollu* 545-9, *ağlu* 545-10).

Menfi eki -*suz*, -*süz* 'de de ünlü, yazılmıştır (msl. *sensüz* 399-13, *ansuz* 582-9).

Çokluk ekinde

Çokluk ekinin *a, e* ünlüleri esas itibariyle sâdece *hareke* ile gösterilmiştir. Fakat *elif* ile yazıldıkları da çoktur (msl. *gözlerün* 31-2, *gözleri* 53-7, *gözleriyle* 159-4, *ycñahlarımı* 2-2, *yoñihlarıña* 106-10, *oñlarına* 52-12).

İyelik eklerinde

-ı, -i ve -sı, -si 3. şahıs iyelik eklerinin ünlüsü için hemen dâima *ye* kullanılmıştır. Yalnız *hareke* ile işaretlenmesi nâdirdir (msl. *şāhı* 599-8, *māhı* 599-8, *allāhı* 599-9, *āhı* 599-10, *hemrāhı* 599-11).

İsim ve zamir çekim eklerinde

İlgi hâli (Gen.) eklerinin ünlüsü isimlerde karışık olarak *vav* veya yalnız *hareke* ile gösterilmiş, zamirlerde ise çok defa *vav* yazılmıştır.

Yükleme hâli (Akk.) eklerinden -ı, -i ve -nı, -ni 'nin ünlüleri dâima *ye* ile yazılmıştır. -ı, -i çok nadir olarak *hemze* ile işaretlenmiştir (msl. *būseyi* 226-9).

Verme hâli (Dat.) ekleri için zamirlerde çok defa *elif*, bâzen *he*, isimlerde çok defa *he*, bâzen *elif* kullanılmıştır.

Bulunma hâli (Lok.) ekinin ünlüleri bâzen *he* ile, bâzen *elif* ile yazılmıştır. -ki ekinden evvel bâzen sadece *hareke* ile gösterilmiştir.

Çıkma hâli (Abl.) ekinin ünlüleri *hareke* ve *elif* ile karışık olarak gösterilmiştir. *n* 'si tenvinsiz olanlarda *elif* kullanılmamıştır.

Kip, zaman ve şahıs eklerinde

Asıl geçmiş zaman ekinde 1. ve 2. şahıslarda umumiyetle *hareke* kullanılmış, birçok defa da, bilhassa çokluk 1. şahısta, *vav* yazılmıştır. 3. şahıslarda ise *ye* kullanılmış, nadir olarak yalnız *hareke* ile işaretlenmiştir.

Anlatılan geçmiş zaman ekinin ünlüsü için çok defa yalnız *hareke*, bazen *ye* kullanılmıştır.

Muzari eklerinde *a, e* ünlüsü daha çok *hareke* ile *u, ü* ünlüsü daha çok *vav* yazılarak belirtilmiştir.

Gelecek zaman eklerinden -ısar, -iser 'in ünlüleri çok defa sâdece *hareke* ile belirtilmiştir. Çok az bulunan -acak, -ecek ekinde *elif* ve *hareke* kullanılmış. -gay, -gey 'de ünlü sâdece *hareke* ile işaretlenmiştir.

-ğil, -gil emir eklerinin ünlüleri umumiyetle *hareke* ile gösterilmiş, 3. şahıs ekinin -u, -ü ünlüsü umumiyetle yazılmıştır.

İstek ve dilek eklerinin *e, a* ünlüleri *elif* ve *he* ile karışık olarak yazılmış, -ayım, -eyim 'de umumiyetle sadece *hareke* kullanılmıştır.

Şart eki için 1. ve 2. şahıslarda daha çok yalnız *hareke*, 3. şahısta çok defa *he*, bâzen *elif* kullanılmıştır.

Şahsı gösteren çekim eklerinde, 1. şahıs ekinin *a, e* ünlüleri hemen dâima sâdece *hareke* ile gösterilmiş, bâzen *elif* ile yazılmıştır. 2. şahsı gösteren ekin ünlüsü çok defa *ye* ile yazılmış, bâzen *hareke* ile gösterilmiştir. Çokluk 1. ve 2. şahıs eklerinde ise ünlü bâzen yazılmış, bâzen *hareke* ile işaretlenmiştir.

Fülden fiil yapma eklerinde

-ur, -ür ve -dur, -dür eklerinde çok defa ünlü yazılmıştır.

Menfi fiil eklerinde

-ma, -me eklerinin ünlüsü bâzen *hareke* ile gösterilmiştir.

-maz, -mez ekinde ise daha çok sâdece *hareke* kullanılmıştır.

Fülden isim, isimden fiil yapma eklerinde

-uk, -ük, -ak, -ek gibi fülden isim yapma eklerinde çok defa ünlü yazılmıştır.

-la, -le, -ar, -er isimden fiil yapma eklerinde ünlü bâzen yazılmış, bâzen yazılmamıştır.

-mek, -mek fülden isim yapma ekinde -mek'in ünlüsü hemen dâima *hareke* ile gösterilmiş, -mak ekinde ise ünlü bâzen, *elif* ile yazılmıştır.

Zarf fiil (gerund.) eklerinde

-a, -e için *elif* ve *he* karışık olarak kullanılmıştır.

-ı, -i ve -u, -ü eklerinde umumiyetle ünlüler yazılmıştır.

-up, -üp (-ıp, -ip) -uban, -übên (-ıban, -iben) eklerinin ünlüleri çok defa yazılmamış, sâdece *hareke* ile belirtilmiştir.

-icak, -icek ve -medin, -mâdın için de daha çok sâdece *hareke* kullanılmıştır.

-alı, -eli eklerinin *a, e* ünlüleri bâzen *elif* ile yazılmış, bazen *hareke* ile işaretlenmiş, -ı, -i ünlüleri dâima yazılmıştır.

İsim-fiil (part.) eklerinde

-an, -en eklerinde ünlüler için daha çok sâdece *hareke*, bâzen *elif* kullanılmıştır.

-duk, -dük eklerinin ünlüleri çok defa yazılmıştır.

Bildiricilerde

-dur, -dür'ün ünlüsü daha çok *hareke* ile belirtilmiş, *durur*'da ise -dur, -dür'e nazaran ünlüler daha çok yazılmıştır.

Soru ekinde

-mi, -mî soru eklerinin ünlüsü dâima yazılmıştır.

Yardımcı seslerde

Yardımcı ünlülerin yazılması veya *hareke* ile belirtilmesi karışıktır.

Ünsüz yazılışı:

p.

-*up*, -*üp* eklerindeki ünsüz umumiyetle *b* ile yazılmıştır. (msl. *olub* 52-5, *olub* 9-4; *kılub* 105-3, *görüb* 105-6). Fakat *p* ile yazıldığı da vardır (msl. *olup* 57-14, *silküp* 483-3).

n ünsüzünün tenvin ile yazılması.

Bir iki yerde -*an*, -*en* part. ekinin, pek çok olarak da a bl. eklerinin *n* ünsüzü tenvin ile yazılmıştır (msl. part.: *iden* 386-4, *gören* 394-3, *kıytaran* 597-8; a bl.: *içinden* 33-2, *saçından* 33-3, *gülçinden* 33-4, *üçinden* 33-5, *suçından* 33-6, *bilinden* 389-3, *sağışdan* 389-11, *hisâbdan* 389-11, *yemenden* 389-12, *elinden* 389-14, *benden* 390-8, *bundan* 392-13, *otoñuzdan* 588-6, *düşmenden* 588-6).

s. Eklerdeki *s*'ler *sin* ile yazılmıştır.

Bazı eklerin başındaki *d*.

Bazı eklerin (Lok., Abl., Part., Geçmiş zaman, Bildirici) başındaki ünsüzler metnimizde de, Türkçenin arap harfleri ile yazılışındaki umumî alışkanlık dışına çıkmamış, sedâsız ünsüzlerle yan yana geldikleri zaman da dâima *d* ile yazılmıştır.

Kelimelerin bitişik yazılması ve birleşmeleri:

Metnimizde *ne* soru zamiri bâzı fiillerle, ünlüsü düşerek, birleşmiş ve bitişik yazılmıştır. (*n'ola*, *n'idem* gibi).

ki bağlama edatı da aynı şekilde fiil ve zamirlerle birleşmiştir. (*k'ala*, *k'añı* gibi).

ile, *içün* son çekim edatları dâima kendilerinden önceki kelimelerle bitleştirilmiştir.

i- fiili de çok defa bitişik yazılmıştır.

durur da bir çok defa bitleştirilmiştir.

Yabancı kelimeler.

Yabancı kelimelerin imlâsı umumiyetle doğru ve normaldir. Yalnız *dünya*, *tevbe* gibi kelimelerin çekim esnasında bâzen *elif*'i ve *he*'si yazılmamış, bâzen de kelimelerin kısa ünlüleri yazılmıştır.

Ses bilgisi hususiyetleri

Ünlüler

Kökteki ünlüler

Ünlülerin karakteri bugünkünden farksızdır.

a ünlüsü.

açar, *toprağ* 106-7, *açmadı* 48-6, *aç* 15-1, *açmayınca* 53-9, *ağzuñı* 53-9, *ağusu* 47-2, *aldaya* 106-13, *yañahlaruña* 106-10, *alma* 106-10, *al-*

nuñi 392-4, *altun* 1-3, *aparup* 312-14, *araya* 45-7, *ardınca* 56-7, *arta* 45-10, *asıldı* 4-10, *atuñ* 311-9, *ataya* 288-7, *ava* 67-9, *ay* 47-4, *ayağı* 57-4, *ayru* 288-8, *azı* 311-8, *balıg* 65-8, *barmaq* 9-11, *başladı* 31-9, *taşdan* 24-5, *çağırdum* 15-5, *vardı* 65-5, *dadana* 32-12, *sağa* 288-5, *kan* 1-3, *olmoğa* 67-5.

e ünlüsü.

egridür 30-3, *eksilür* 4-3, *ele* 23-4, *em* 47-11, *erinün* 159-2, *erenlere* 39-13, *özge* 47-6, *ben* 10-10, *beñzer* 1-2, *ne* 225-11, *degül* 65-14, *sen* 11-6, *gerek* 1-2.

i ünlüsü.

ırağ 24-3, *alıcağ* 23-11, *tutilur*, *azı* 311-8, *balıg* 65-8, *yıldızı* 311-7, *kılduğını* 40-6, *kankı* 30-1, *kılı* 65-6, *kızıl* 106-7, *kızarı* 27-12, *kanı* 57-13, *yağşı* 23-5.

i ünlüsü.

içinde 3-7, *içerü* 368-4, *içmegi* 226-9, *ise* 4-8, *ikisi* 53-14, *ili* 56-8, *irişdi* 40-9, *işidgil* 312-8, *izi* 4-7, 311-9, *bize* 64-7, *isdemgil* 7-2, *bir* 65-12, *gibi* 53-2, *girdi* 66-8, *dizinde* 65-1.

o ünlüsü.

oda 4-4, *oğula* 288-7, *oğ* 56-5, *ol* 2-6, *ortada* 2-6, *komiş* 65-1, *yoğ* 51-10, *otoğı muza* 51-10, *çoğ* 10-12, *toğru* 311-8, *tołdı* 70-4, *tołu* 4-9, *doya* 288-3.

ö ünlüsü.

ölü 312-11, *öz* 305-11, *özge* 64-3, *sözün* 311-8, *şöyle* 47-13, *göz* 40-12, *görmeye* 40-12, *gönül* 47-13.

u ünlüsü.

ucın 106-7, *uçdı* 56-8, *umaram* 8-4, *urđı* 3-4, *uş* 30-4, *karşu* 32-12, *uyı* 67-8, *uzoğ* 105-4, *uzun* 7-13, *olür* 16-7, *anuñ* 4-3, *ayru* 288-8, *olduğ* 2-12, *utarı* 27-12.

ü ünlüsü.

üsdine 9-6, *üzre* 57-28, *gönüldə* 2-5, *ölü* 312-11, *özümdeñ* 24-10, *gün* 67-8, *gündüz* 305-5, *güneşden* 47-4, *güzeli* 24-9.

e-i değişikliği

Kelime başında ve ilk hecedeki *e*, *i* ünlüsü bakımından metnimiz *i* tarafındadır. *er-* fiili *i-* olmuştur. *er-* «ulaşmak» fiili *ir-*, *eşit-* fiili *işit-* şeklindedir. *biş*, *beş* olmamıştır. *yer*, *yir* şeklindedir. *vir-*, *it-*, *il*, *yil*, *işik* gibi kelimeler hep *i* ünlüsünü muhafaza etmektedir. Fakat *eyü*, *iyi* olmamıştır (504-4).

Bugün Azerî türkçesinde ilk hecedeki bütün bu *i* ler tamamen kapalı *e* olmuştur. Başka bir deyişle bugün Azerî şivesindeki bütün ka-

palı e'ler Kadı Burhaneddin'de *i* şeklindedir. Metin harekeli olduğu için ünlü yazılmadığı zaman vaziyet açıkça anlaşılmaktadır. Esasen 16. asra kadar Cenuup Şivesinde bu hususiyet aşağı yukarı her tarafta görülmektedir. Fakat Kadı Burhaneddin bu bakımdan iyice *i* temâyülündedir.

Bu cümleden olarak *ey* ünlemi de *iy* şeklindedir. *ne* de bâzen *ni* olmuştur.

i-i değişikliği

Türkçede normalden kısa olan *i* ünlüsünün tek başına hece olduğu yerlerdeki durumunu Kadı Burhaneddin'de tesbit etmek mümkün değildir. Msl. *irah* kelimesindeki telâffuzun o zaman ne olduğunu tayin etmeğe imkân yoktur. Bu ünlünün böyle bir durumda bâzen *i* olduğu malûmdur (msl. *inanmak*). Fakat *ışıl*, *ışık*, *ırak* gibi kelimelerde Türkîye türkçesinde bir değişiklik olmamaktadır.

Azerî türkçesinde ise baştaki bu *i* ünlüleri bugün artık hep *i* olmuştur (msl. *ışıl*, *irah*, *ışık*, *ilîh*). Baştaki *y* ünsüzü düşen kelimelerin tek başına kalan *i* ünlüleri de bugün artık hep *i* olmuştur (msl. *ilîh*, «at sürüsü», *ilan* «yılan», *il* «yıl»). Kadı Burhaneddin'de henüz bu *y*'ler düşmemiştir.

u-i değişikliği

Msl. *işbu* 14-12, 32-4, 51-4 (<uş+bu), *içün* (<üçün<uçun).

Ünlü uyması

İncelik-kalınlık (ön-art) bakımından ünlü uyması, her devirde ve her tarafta olduğu gibi metnimizde de sağlamdır. Bu hususta Kadı Burhaneddin çok hassastır. Bütün eklerin ince ve kalınları dâima doğru yazılmıştır. Bilhassa eski metinlerde bir çok defa hayli karışık yazılan *gil*, *-gil* emir ekleri metnimizde hemen hiç karıştırılmamıştır.

Hattâ çok defa uyum dışında kalan bazı ekler bile ünlü uyumuna uygun şekilde değiştirilmiştir.

-yor şimdiki zaman eki henüz o zaman teşekkül etmemiş olduğu için bahis mevzuu değildir. Ancak fiil çekim eklerinden bahs ederken de göreceğiz ki Azerî türkçesi bu eki ünlü uymasına göre değiştirmek işini artık tamamlamıştır. Esasen Azerî şivesi gerek ünlü, gerek ünlü-ünsüz uyumunda, yabancı kelimeleri bile değiştirecek kadar ileri gitmiştir.

Düzlük-yuvarlaklık bakımından ünlü uymasına gelince, bu hususta Türkçede her zaman aynı hassasiyet görülmemekte, bu uza k benzeşme diğer bazı ses hâdiselerine çok defa mukavemet edememektedir. Hattâ uyumun, her hangi bir ses hâdisesi tesiri olmadan da,

bozuk olduğu çöktür. Bugün bazı Türk şivelerinde bu düzlük-yuvarlaklık uyumu yok gibidir. Cennup şivesinde ise ilk devirlerde, yok denecek kadar zayıf olan bu uyum, ancak son zamanlarda kesinleşmeğe başlamış ve sağlamlaşmıştır.

Onun için Kadı Burhaneddin 'de de düzlük-yuvarlak uyumu, diğer eski Anadolu metinlerinde olduğu gibi, köklerde ve eklerde çok aksamaktadır.

Msl. *ayru* 47-12, 64-12, 288-4, *ayruḥ* 288-7, *tapu* 64-12, 105-8, *tınuḥ* 311-13, *taḡuḥ* 22-13, *saru* «taraf» 594-9, 595-7, *saru* 25-4, 106-5, *sevü* 52-8, *dilkü* 596-8, *demür* 607-7, *degül* 3-4,5, *karşu* 584-3, *kamu* 593-1, *artuḥ* 593-10, *aḡu* 47-2.

Ünlü uymasına tabi olmayan ekler:

İsimden isim yapma ekleri

-cı, -ci ekinin ünlüsü metnimizde dâima *ı, i*'dir. Yuvarlak ünlülü köklerin sonunda da değişmez.

-cuk, -cük ekinin ünlüsü yuvarlaktır ve düz ünlülü kelimelere uymaz (msl., *tuḡacuḥ* 492-6, *gıcecük* 159-1).

-lık, -lik ekinin ünlüsü umumiyetle düzdür. Yuvarlak ünlülü kelime sonlarına gelince metnimizde çok az değişmiştir. Msl. *ku'lliḡa* 65-12, *yohlıḡa* 30-6, *merdümligi* 27-10; buna mukabil *ku'lluḡına* 195-5.

-lu, -lü sıfat ekinin ünlüleri dâima yuvarlaktır. (bk. *baḡlu* 14-10, *kaḡıḡlu* 602-1, *yaḡlu* 545-7).

-suz, -süz ekinin ünlüleri düzleşmez (*sensüz* 399-13, *ansuz* 583-9)

İyelik ekleri

1. ve 2. Şahıs çokluk iyelik ekinin ünlüsü dâima yuvarlaktır.
3. Şahıs eklerinin ünlüleri ise dâima düzdür (msl. *gözi* 40-6, *sözi* 311-5, *odına* 57-1, *sarusı* 106-5, *ucın* 106-7).

İsim çekim ekleri

İlgi hâli eklerinin ünlüleri dâima yuvarlaktır (*saḡınuḥ* 27-9, *gözlerinüñ* 40-4, *anuñ* 25-4, *sinüñ* 4-8, *şabānuñ* 58-1).

Yükleme hâli eklerinden -ı, -i, ve -nı, -ni dâima düzdür. (*bunı* 32-10, *anı* 16-4, *saḡınu* 26-10, *yüzünü* 73-8, *yüregümüñi* 607-3, *kuşni* 592-8).

Yön gösterme ekinin ünlüsü yuvarlaktır (msl. *kañcaru* 594-8, *hañcaru* 180-11, *içerü* 368-4, *añıru* 368-4).

Filden fiil yapma ekleri.

-dür, -dür ekinin ünlüsü dâima yuvarlaktır (msl. *yandura* 32-4, *ıtdürür* 106-8).

-ur, -ür ekinin ünlüsü c'e her zaman yuvarlaktır (msl. *irürdi* 14-9, 51-3, *ikürince* 56-11, *yitürür* 288-3, *arturur* 472-6).

Bildiriciler

-dur, -dür bildirici ekleri metinde dâima yuvarlak ünlülüdür (msl. *kandadur* 139-2, *andadur* 139-7, *gerekdür* 327-4).

Çokluk 1. şahıs yuvarlak, 2. şahıslar düz ünlülüdür.

Soru eki

-mı, -mî soru eki dâima düzdür (msl. *yohmı* 140-6, *degülmî* 56-1).

Fiil kip ve zaman ekleri

Asıl geçmiş zaman eki, teklik ve çokluk 1. ve 2. şahısta dâima yuvarlak ünlülüdür (msl. *bildüm* 70-14, *çağırdum* 15-5, *girdük* 52-8, *virdüñ* 226-12). 3. şahısta dâima -di, -di'dir, ünlüsü yuvarlaklaşmaz (msl. *oldı* 8-13, *ıoldı* 70-4, *gördi* 105-12, *uçdı* 56-9).

Anlatılan geçmiş zaman ekinin ünlüsü dâima *ı, i*'dir. Uyuma tâbi olmaz (*tutmuş* 39-9, *düşmiş* 159-13).

Muzari eklerinden *ur, ür*'ün ünlüsü her yerde yuvarlaktır (msl. *gelür* 535-10, *kılır* 45-5 *ulaşur* 592-2).

Emir eklerinden *ğ-l, -gi!*'in ünlüleri dâima düzdür (msl. *yidürgil* 602-3, *düşgil* 603-7, *görgil* 105-9; 471-1, *sunğil* 539-11).

-sun, -sün eklerinin ünlüleri dâima yuvarlaktır (msl. *çeksün* 67-1, *geçsün* 514-13, *olmasun* 387-7,11).

-ayım, -eyim eklerinin ikinci ünlüsü bâzen yuvarlaktır (msl. *ideyüm* 210-1, *nideyüm* 553-2, 3, 4, 5, 6, 520-2, 3, 4, 5, 6, *diyeyüm* 519-13; buna karşılık *nideyim* 442-1, *getüreyim* 396-13, *yanayım* 490-11, *kanayım* 490-13, *sanayım* 490-13, *uyanayım* 490-14).

-alum, -elüm ekinin ikinci ünlüsü hemen dâima yuvarlaktır (msl. *nidelüm* 100-1, 316-4, 466-1, 2, 3, 4, 5, *geçelüm* 338-12, *içelüm* 338-12, *yanalum* 338-13, *olalum* 338-11, *görelüm* 392-6; fakat *olalım* 228-7).

Fiil şahıs ekleri

-sın, -sin 2. şahıs fiil çekim ekinin ünlüsü dâima düzdür (msl. *kılursın* 31-7, 538-1, *işledürsın* 15-4, *süpürürsın* 538-2, *virürsın* 538-1, *aparursın* 538-1, *urursın* 538-3, *ıurursın* 538-4, *görürsın* 538-5).

-uz, -üz çokluk 1. şahıs ekinin ünlüsü dâima yuvarlaktır (msl. *içerüz* 24-6, *urmuşuz* 162-3, 4, 5, 6, *bulmazuz* 495-14, 496-1, 2, 3, 4, *bulmazuz* 550-13, *bilmezüz* 550-13, *irmezüz* 551-1, *söylerüz* 551-5).

-uz, -üz 2. şahıs çokluk ekinin ünlüsü de yuvarlaktır (msl. *ıaygurmañuz* 606-8).

Zarf- fiil ekleri

-up, -üp (-ıp, -ip) eklerinin ünlüsü uyuma bâzen tâbi olmuş, bazen olmamıştır (msl. *olub* 52-5, *kürüb* 603-9, *toluşub* 434-7, *silküp* 483-3, *esridüb* 604-5, *gösterüb* 139-11, *sigınub*; buna karşılık *olüb* 553-2 *uyanıb* 210-1, *giribdür* 600-6, *çıhib* 600-3).

-uban, -üben (-iban, -iben) de aynı şekilde karışıktır (msl. *oliban* 1-9, 2-11, 65-7, *düşiben* 605-11, *uriban* 604-10, *idüben* 12-15, *sanuban* 550-14, *tağiduban* 483-3; buna karşılık *çıhiban* 588-6, *talıban* 588-5, *aliban* 607-2, *taşmayıban* 559-6).

-ıcak, -icek eklerinin ilk ünlüleri dâima düzdür (msl. *göricek* 405-15, *duıcağ* 571-8).

-u, -ü eki de uyum dışında kalır (msl. *ugrayu* 56-6, 159-13, *diyü* 73-7, 201-1).

-ınca, -ince eklerinin *i, i* ünlüleri değişmez (msl. *sorınca*, *irince* v.b. 185-5 v.d.)

Fiilden isim yapma ekleri

-uk, -ük ekinin ünlüsü uyum dışında kalır (*ayruğ* 288-7, *ayruğ* 391-1, *tağuh* 22-13, *artuh* 593-10, *delük* 1-9).

Eski -g ve -ğ eklerinin düşmesinden kalan bazı yuvarlak ünlüler de uyum dışında kalır (msl. *sevü* 52-8,).

Ünlü uymasına tabi olmayan yardımcı ünlüler :

İyelik eklerinde

1. Şahıs iyelik ekinden önce gelen yardımcı ünlü daima yuvarlaktır (msl. *elüm* 39-7, *başuma* 11-1, *işüm* 40-11), krş. Eklerde yuvarlaklaşma.

2. Şahıs iyelik eklerinden önce gelen yardımcı ünlü de dâima yuvarlaktır (msl. *saçun* 64-9, *elün* 392-2, *bilün* 2-12).

Fiilden fiil yapma eklerinde

-t- fiilden fiil yapma ekinden önceki yardımcı ses daima düzdür (msl. *tutulur* 46-14, *düzilmişdür* 45-7, *kurtıldı* 46-14).

-n- dönüşlü fiil yapma ekinden önceki yardımcı ünlü de düzdür (msl. *görinür* 338-14, *yutnam* 187-9).

-ş- fiilden fiil yapma ekinden önceki yardımcı ünlü de hep düzdür. (msl. *uyışmaz* 603-2).

k isimden fiil yapma ekinde

k isimden fiil yapma ekinden önce gelen yardımcı ünlü dâima düzdür, yuvarlaklaşmaz (msl. *gözük-* 359-8, 472-11, 12, 13, 14, 473-1).

Uyuma aykırı bazı fiil kökleri :

Msl. *oğu-* 46-8, *unıt-* 338-7, *kurtı-* 52-11.

Eklerde yuvarlaklaşma:

m tesiri ile

1. Şahıs iyelik eki olan *m* kendisinden önceki ünlüyü dâima yuvarlaklaştırmıştır (msl. *dilüm* 86-1, *derdüm* 53-6, *yaşum* 15-8, *kanum* 66-10). Bk. Ünlü uyumuna tâbi olmayan yardımcı ünlüler.

1. Şahıs zamirinin ilgi halinde *m* dâima kendisinden önceki ünlüyü yuvarlaklaştırmıştır (msl. *binüm* 4-8, 40-11, 66-2, 66-10).

Asıl geçmiş zaman teklik 1. Şahıs fiil çekim eki olan *m* zaman ekinin ünlüsünü dâima yuvarlaklaştırmıştır (msl. *bildüm* 70-14, *unıtdum* 392-5, *tolaşdum* 51-9, *didüm* 51-9).

p tesiri ile

-*ıp*, -*ip* zarf-fiil eklerinin ünlüsü *p* tesiri ile bâzen yuvarlaklaşmıştır (msl. *silküp* 483-3, *tolaşub* 434-7).

g, *ğ* tesiri ile

2., 3. v.b. hece sonundaki eski *g* ve *ğ* 'ların düşmesiyle bunlardan önceki ünlü yuvarlaklaşmıştır. Msl. sıfat eki -*lu*, -*lü*. Bk. yukarı.

2. şahıslarda

2. Şahıs iyelik eki *n̄* 'den önceki ünlü dâima yuvarlaktır; bk. yukarı. Asıl geçmiş zaman 2. şahıs teklik ve çokluk eklerinde zaman ekinin ünlüsü dâima yuvarlaklaşmıştır. Bk. yukarı.

Emir kipi'nin çokluk 2. şahsında yardımcı ünlü dâima yuvarlaklaşmıştır (msl. *bilün* 32-10, *gelün* 338-12, *dirilün* 338-12).

İlgi hâli eklerin ünlüsü dâima yuvarlaklaşmıştır. Bk. yukarı.

Ünlü düşmesi ve ünlü değişmesi:

ayruğ, *ayru*, *bile*, *karşu*, *yahşu* gibi kelimelerdeki ünlülerin düşmesi tabii daha önceye âittir.

Birleşen kelimelerde de ünlü düşmesi vuku bulmaktadır (msl. *n'ala* 216-12, *n'eyledi* 8-9, *n'idere* 4-7, *k'aña* 39-8).

içün, *ile* gibi son çekim eklerinin baştaki ünlüleri bazan düşer (msl. *senünçün*, *senünle* 174-1).

i- fiilinin ünlüsü çekim esnasında bâzen düşer (msl. *dirşen* 603-7, *içerken* 216-11, *içerse* 393-5).

nesne, *şimdi* gibi, birleşme neticesinde ünlüleri düşmüş kelimeler de vardır (*şimdi* 174-7, *nesne* 159-12, 47-6).

Metnimizde -*alı*, -*eli* ekinin son ünlüsü bâzen düşmüştür (msl. *görelde* 550-2, *irelde* 550-3, *direlde* 550-4).

u- «muktedir olmak» fiili ile yapılan menfi iktidârî şeklinde de ünlü düşmesi olmuştur (msl. *bulmaz* < *bul* + *umaz* 495-14, *görümedüm* 32-1 *beñzedimedüm* 32-1, *diyümezem* 32-5, *alımızam* 41-10, *varamaz*

dum 102-6). Burada aynı zamanda ün'ü değişmesi de vuku bulmaktadır.

nire 3-5, *nişe* 15-12, *neçün* 3-12, 7-5 gibi kelimelerde de ünlü düşmesi ve değişmesi olmuştur.

bencileğin 393-13, *buncılayın* 552-13 gibi kelimelerde de böyle bir ünlü düşmesi ve değişmesi hadisesi vardır.

Soru ekindeki ünlünün değişmesi de vardır (*neme* 3-2)
ne kelimesinin ünlüsü bâzen *i* olmuştur. (msl. *niçe* 337-12, 394-14, *ni* 9-14).

üçün (*uçun*) kelimesinin metnimizde ilk ünlüsü dâima *i*'dir, ikinci ünlüsü ise bâzen *i* olmuştur (msl. *-içün* 178-3, 326-13, 345-6, *için* 174-1,5). Azerî şivesinde bu edat *uçun*, *üçün* şeklini muhafaza etmiştir.

Orta hecede geçici olarak ünlü düşmesi, az olmakla beraber, mevcuttur (msl. *ağzün* 45-5, *ağzından* 39-12, *gönlüm* 32-4, 65-14).

Ünsüzler

b- > p-

Bu bakımdan metnimizde değişiklik yok gibidir. Azerî şivesi'nde bugün *p-* ile olan kelimeler eserde henüz *b-* iledir (msl. *bıcağ*) Fakat bk. *piñ* 29-11(?). Azerî şivesi'nde *biñ* kelimesi bugün *miñ* şeklindedir. *barmağ* 9-11 kelimesi bugün Azerî şivesi'nde *b-* iledir.

b- > v-

Eski türkçede bazı kelimelerin başındaki *b*'ler metnimizde tabii artık tamamıyla *v*'dir (msl. *var* 23-5, *varlık*, 30-6, *vardı* 31-4, *virür* 311-13). Yalnız *biribi-* «göndermek» (msl. 31-7, 318-7) *viribi-* olmuştur.

-b- > -v-

Eklere *b > v* değişmesi yalnız istek şeklinde çokluk 1. şahıs çekim ekinde görülmektedir (msl. *çalavuz* 162-7, *añavuz* 316-3, *bilevüz* 551-2).

Kelime içinde, *karabaş* (<*qara* + *baş*) kelimesinin *b*'si *v* olmuştur *karavaşdır* 53-8).

Kelime içinde ve sonunda bugün Azerî şivesi *b*'leri *v* yapmakta çok ileri gitmiştir (msl. *ğav* «kap», *ğavar-* «kabarmak» *ğavağ* «kabak, karşı»)

-g- > -v-

Bu bakımdan metnimizde değişiklik olmamıştır (msl. *sögmek* 47-2). Azerî şivesi'nde de bu şekilde bir değişiklik yoktur. Söz içindeki *g* ve *ğ*'lerden değişenler, dâima *y* şekline girmektedirler (msl. *söy-* «sövmek», *soyu-* «soğumak», *döy-* «dövmek», *ğoyurma* «kayurma»).

k'lerin *h* olması

Metnimizde kelime başındaki *k*'lar hâriç, söz içinde ve sonundaki bütün *k*'lar *h*'ya dönmüştür. Bir iki yerdeki kafiye ve şekil zarureti hariç, bu değişimin hiç istisnası yoktur. Kelime sonundaki *h*'lar çekim esnasında veya ünlü ile başlayan kelimedен önce daima sadâlanmıştır. Onun için ünsüz birçok yerde *gayın* ile yazılmıştır.

Metnimiz bu bakımdan Azerî şivesi'nden farksızdır. Azerî şivesi'nde de tamamiyle *h* hâkimdir ve isimlerin sonundaki *h*'lar, çekim esnasında *ğ*'ya dönmektedir (msl. *ğonah*, «misafir» *ğonağa*, *ayağ*, *ayağa*).

Azerî şivesi'nde kelime ve bazı hece sonundaki bütün *k*'ler, bunun gibi değişerek bir çeşit ince *h* (*yh* gibi seslenen bu ünsüz almancadaki *ch* (ich) sesi gibidir. Prof. Caferoğlu Anadolu ağızlarının tesbitinde bu ünsüz için *k*'yi kullanmaktadır; bk. A. Caferoğlu, *Doğu illeri ağızlarından toplamalar*, İstanbul 1942. Biz de aynı işareti kullanıyoruz.) olmuştur. Çekim esnasında bu ünsüz de *y* (*ğ*)'ye çevrilmektedir.

Metnimizde bütün bu *k*'ler *kef* ile yazılıdır. Henüz değişme olmadığı anlaşılmaktadır.

k değişmesi için misaller: *ağ* 27-8, *yoğsul* 361-14, *olıcağ* 216-6, *toğuşıcağ* 216-5, *ırmağ* 100-11, *ayruğ* 288-7, *toprağ* 55-11, *tağuh* 22-13, *yañah* 106-10, *çoğ* 10-12, *olduğ* 2-12, *balğ* 65-8, *uzah* 105-4, *çığ* 36-7 v.b.

Kelime başındaki *k*'lara gelince, bunlar umumiyetle metinde aynen kalmaktadır. Yalnız *kancaru* kelimesi bazen *hancaru* şekline geçmiştir (msl. 180-11 v.d.). Bu kelime bugün Azerî şivesi'nde de böyledir. Yalnız son ünlüsü düzleşmiştir ve *h*'sı *h* telaffuz edilmektedir (*hancarı* «nasıl»). Kelime başındaki *k*'lar, bunun dışında (hanı v.b. de hâriç) bugün Azerî şivesi'nde tamamiyle *ğ* şekline geçmiştir. Bu *k*'lar esasen Anadolu'nun birçok ağızlarında da bu değişikliğe uğramıştır.

t -> *d*

Kelime başındaki *t-d* meselesi metnimizde henüz karışıktır. Bâzı *t*'ler *d* olmuş, fak çoğu zaman da henüz değişmemiştir. (msl. *deg* 52-12, *degül* 3-4, *delü* 30-10, *delük* 1-9, *di* 26-1, *dile* 106-2, *dir* 39-7, *dök* 32-12, *dut* 4-2, *dün* 56-7, *düş* 70-10, *düz* 45-7, *dadan* 32-12, *del* 11-8, *depret* 25-11, *deñiz* 30-4; Buna karşılık *tağ* 26-4, *tağid* 7-1, *tağ* 25-6, *tal* 4-8, *tal* 30-2, *tamar* 24-8, *tapu* 105-8, *tap* 3-5, *tar* 1-10, *taş* 27-3, *tağ* 312-7, *toğ* 312-4, *toğra* 106-4, *toğru* 311-8, *tolu* 4-9, *tol* 70-4, *tolaş* 32-7, *tut* 23-11, *tuzğ* 32-14, *tur* 47-6).

Bugün Azerî şivesi'nde de vaziyet karışıktır. Msl. yukardaki

kelimelerden *d-* ile başlayan bazıları bugün *tök-*, *tut-*, *tüş-*, *terpet-* şeklinde *t-* ile; *t-* ile başlayanlardan da *dağ*, *dağıt-*, *dal-*, *döl-*, *damar*, *doğru*, *dolu*, *dolaş-*, *dön*, *duzah*, *dur-* gibi bir çokları *d-* iledir.

y- düşmesi

Metnimizde kelime başında *y* düşmesi hâdisesi yoktur. Bugün Azerî şivesi'nde düşmüş olan *y*'ler metinde düşmemektedir.

Azerî şivesi bugün bu hususta çok ileri gitmiştir (msl. *iğirmē* «yirmi», *iğit* «yigit», *it-* «yitmek, kaybolmak», *ıldız* «yıldız», *il* «yıl», *ilan* «yılan», *udum* «yudum», *ük'* «yük», *üsgek'* «yüksek», *uca* «yüce», *üğsük'* «yüksük», *üzük'* «yüzük», *üz* «yüz», *ürek'* «yürek», *üz-* «yüzmek»).

b-, *m-*

Metnimizde kelime başında *b-m* meselesi yalnız teklik 1. şahıs zaiminde bahis mevzuudur. Bu zaim metinde umumiyetle *b* ile, bazen *m* iledir (msl. *ben* 9-13, 10-1, 10, 11-12, 27-11, 311-8, 392-5,8 v.b.; *men* 338-10, 607-3, 591-3,9).

Bugün Azerî şivesin'de ise tamamiyle *m-*'lidir. Bunda her halde farsçanın da tesirini düşünmek lâzımdır.

Azerî türkçesi'nde başka kelimelerde de bu uzak benzeşme vardır (msl. *miñ* «bin», *mañla-* «banlamak»).

Şekil bilgisi hususiyetleri

İsim

İsimden isim yapma ekleri:

-en (*eren* 595-7, *diken* 136-6)

-cı, -ci (*karahçı* 414-13, 587-10, *giceci* 384-10; *yarımcı* 604-9, *yağmacı* 518-1, *bitigci* 106-1, *aşınıcı* 521-10, *atıcı* 353-10, *yanıcı* 338-10).

-euk, -cük (*tutacuh* 492-6, *gicecük* 159-1)

-acuk (*azacuh* 582-8)

-lık, -lik, -luk, -lük (*muşdılıh* 535-8, *buğralıh* 597-3, *ortalıh* 73-3, *yoğlıh* 30-6, *varlıh* 30-6, *hōşlığ* 61-12, *yoğluğ* 366-6, *kulluğ* 195-5, *birlik* 51-11, *ikilik* 141-8, *benlik* 366-6).

-sul, (*yoğsul* 361-14, *kızıl* 382-7, *yaşıl* 382-7).

-sı (*ayruhsı*).

Çokluk

Çokluk eki bugünkünden farksız olarak *-lar*, *-ler*'dir. Gerek türkçe ve gerek yabancı kelimelerdeki kullanışı da bugünkünden farksızdır (*gözler* 159-9, *gözlerüm* 8-8, *gözleri* 27-2, *geyikler* 52-11, *kirpükleri* 16-12, *kişiler* 2-9, *kanlar* 52-11, *giysuları* 105-10, *özgeler* 395-1).

İyelik ekleri

İyelik ekleri ve kullanışı da normaldir. Yalnız çokluk 1. ve 2. şahıs ekinin ünlüleri daima yuvarlaktır. Ayrıca teklik ve çokluk 1. ve 2. şahıs eklerinden önceki yardımcı ünlünün daima yuvarlaklaş-tığını yukarıda gördük.

Teklik 1. şahıs eki: -m

(msl. *elüm* 39-7, *tenüm* 226-6, *gönülüm* 63-6, *umum* 14-9).

2. şahıs eki: -ñ

(msl. *elün* 392-2, *sevdän* 226-6, *saçuñ* 11-1, *gözün* 4-13, *fıpuñ* 64-11).

3. Şahıs ekleri: -ı, -i, -sı, -si

(msl. *eli* 9-3, *gözi* 63-9, *kaşı* 392-3, *çerisi* 3-8, *arası* 53-14, *koşuz* 29-9, *delüsi* 25-9).

Çokluk 1. Şahıs eki: -muz, -müz

(msl. *nemüz* 23-2, *otağumuz* 51-10, *ayşumuz* 288-4, *derdümüz* 9-5, *çaremüz* 16-5, *meclisümüz* 65-9).

2. Şahıs eki: -ñuz, -ñüz

(msl. *boyuñuz* 210-2, *luţfuñuz* 180-3, *gözünüz*, *hevāñuz* 53-2).

3. şahıs eki: -ı, -i (-ları, -leri)

(msl. *gözleri* 392-3, *kirpükleri* 16-12, *kaşları* 31-9, *lebleri* 286-3, *tutaşları* 339-8)

İsim çekimi

İlgi hâli

Ekli ilgi hâli:

Metinde ilgi hâli ekleri -uñ, -üñ, -nuñ, -nüñ 'dür.

İsimlerde: *firākuñ* (odı) 4-6, *uçmağuş kapuşı* 39-2, *kişinün* 236-12, (sini) *sevenün* 52-6, *yāruñ* (lebi) 10-8, *atuñ* (izi) 311-9.

İyelik ekli sözlerde: *ışkınuñ* 39-3, *zülfünün* 25-9, *gözümün* 58-1.

Eksiz ilgi hâli: *ışkı* (yolunda) 57-8, *kaşuñ* (yayın) 67-6, *benzüm* (gümişin) 1-3.

Yükleme hâli

Ekli yükleme hâli:

Metinde yükleme hâli ekleri üç türdür. Eski türkçedeki eklerin hepsi metnimizde mevcuttur. Yalnız eski türkçedeki isimlerden sonra gelen Akk. ekinin, *Cenup şivesi* 'ndeki umumî temayüle uyarak, -g ve -ğ'sı tabii düşmüştür. Bundan başka eklerin kullanılma yerleri de eski türkçedeki gibi değildir. Uygur devresi 'nde zamirlerden sonra gelen ek burada başka taraflarda da kullanılmaktadır. İsimler-

den sonra gelen ekler ise esasen Cenup şivesi'nde çok umumileşmiştir. Onun için metnimizde de sahası gayet geniştir.

-ı, -i eki

Her yerde kullanılabilen bu ek eski türkçede isimlere gelen -ıg, -ig, (-g, -ğ)'nin inkişaf etmiş şeklidir. Düşen -g, -ğ'nin tesiri ile yuvarlaklaşmamış olması, onların izini taşımamış olması, her halde iyelik ekleri gibi yazılmasındandır.

İsimlerde: Msl. *suyı* (sunğıl) 26-6, *kılı* (çekerem) 65-6, *cānu* (al) 10-9, *yoltı* (varuram) 40-3.

İyelik ekli sözlerde: Msl. *bütini* 3-11, *kanını* 31-2, *ırağūnı*, *yahtınuñı* 113-4, *varlığımı* 47-1.

-n eki

Bu ek Cenup şivesi'nde bilhassa nazım dilinde son zamanlara kadar kullanılmıştır. Onun için metnimizde pek çoktur. İyelik eklerinden sonra bâzen -ı, -i ekleri de kullanılmakla beraber, umumiyetle bu -n eki getirilmiştir.

Msl. (saçūñ) *kılın* 64-9, (kaşūñ) *yayın* 67-6, *bir nicesin* 578-1, *hālin* 311-12, *gözlerin* 2-3, *gözün* 40-2, *içdüğün* 23-4, *āhın* 41-9, *ilāhın* 41-13, *arhasın* 384-8.

-nı, -ni eki

Eski Türkçede zamirlerden sonra gelen bu ek metnimizde vardır ve ünlü ile biten isimlerde ve iyelik eklerinden sonra kullanılmaktadır. Azerî şivesi'nde ise bugün bu ek sahasını çok genişletmiştir. Azerbeycanın birçok yerlerinde ünlü ile biten isimlerde hep bu ek kullanılmaktadır. Bu bakımdan eke Kadı Burhaneddin'de de rastlamamız dikkati çekecek mâhiyettedir.

Metinde bu ek şuralarda kullanılmıştır :

sākini

tolu virür ayağı bize sākini görñüz (113-7)

giç gelür oldı bize ayağ gör bu sākini (387-13)

neni

ezelde haq ne yazmışise bolur
göz neni ki görecekiş görür (586-1)

buğralıñı

māyalar māyalığın itse nola
buğrahñı kılsa iş nezāledür (*nerānedür* olmalı!) (597-3)

kuşnı, Bağdādı

şol kuş ki tutğan kuşnı azād kılar
 sanma ki dünyede ol az ad kılar
 Bağdādı kim vırān kıla bilür
 ol yine bu vırānı Bağdād kılar (592-8,9)

yüregümni, özümni

yār eger yüregümni yarar ise
 men anı tartışmayam yarar ise
 men özümni yolına kıldum fidā
 nola çün inşāf ana ger yār ise (607-3,4)

Bu son misallerdeki Şark türkçesi unsurlarına dikkat edilmelidir. Bununla beraber Kadı Burhannedin'de *-ni, -nı* ekinin mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

Eksiz yükleme hâli:

yüzün (gösterüben) 52-4, *ışkuñ* (virdün) 226-12, *şabr* (virmedün) 226-12.

Verme hâli

Verme hâli ekleri esas itibariyle *-e, -a*'dır. Fakat dili Şimalî Şark türkçesine kaçan tuyuğ'larda *-ge, (-gı)* de görülmektedir.

İsimlerde: msl. *oğula* 288-7, *ataya* 288-7, *oda* 4-4, *göze* 53-3, *kaşa* 53-3, *gökçeklige* 10-2.

İyelik eklerinden sonra: *otağumuza* 51-10, *arasına* 53-14, *odına* 57-9, *cānuma* 16-3, *karşuñı* 105-8.

-ge: bizge

tutmağıl bizge iy cān sen dağ dağı (588-1)

sa'adet yine bizge eyvān olsun (600-7)

Bulunma hâli

Türkçenin her devrinde aynı kalan bulunma hâli ekleri metnimizde de *-da, -de* şeklindedir. Ünsüzlerinin dâima *d* olmasını, yukarıda da söylediğimiz gibi, bir imlâ meselesi saymak gerektir.

İsimlerde: *yürekde* 16-3, *ortalığda* 73-7, *gönülde* 40-6, *yirde* 39-4, *golda* 40-3.

İyelik ekli sözlerde: msl. *arasında* 23-10, *içinde* 226-8, *katında* 44-10, *gönülümde* 225-11, *yüzünde* 31-1.

Çıkma hâli

Çıkma hâli eki metnimizde hemen dâima *-den, -dan*'dır. Bir iki klişeleşmiş kelime hâricinde, *-dın, -din* şekli yoktur.

İsimlerde: msl. *tengriden* 594-2, *sağışdan* 389-11, *yemenden* 389-12 *düşmenden* 389-12, *gözlerden* 2-10.

İyelik ekli sözlerde: msl. *tapuñdan* 47-12, *otañuzdan* 588-6, *saçından* 33-3, *elinden* 339-14, *gözümde* 53-10, 106-12.

-*dın*, -*din*: *öndin* 67-9.

Vâsıta hâli (Instr.)

-*n* eki metnimizde nâdirdir (msl. *gündüzün* 346-13). Esasen bu ek Cenup şivesi'nde bir çekim eki mâhiyetinden çıkmış, gitgide azalarak ve klişeleşmiş olarak bazı kelimelerde muhafaza edilmiştir. Onun için bütün Cenup şivesi'nde olduğu gibi metnimizde de bu hâl için umumiyetle *ile* bağlama edatı kullanılmıştır (Bk. Edat).

İsimlerde ve iyelik ekli sözlerde; *gözümile* 53-14, *yüzün ile* 305-9, *gözile* 47-7.

Zamirlerde: *binümile* 392-5, *sinünile* 14-11.

Yön gösterme hâli

Yön gösterme ekleri -*ru*, -*rü*, -*ra*, -*re* 'dir:

Msl. *soñra* 45-7, *içre* 392-3, 604-4, *taşra* 34-4, *içerü* 368-4, *añaru*, *berü* 368-4, *ķancarü* 384-5, 594-8, *ķancarü* 180-11, 12, 13, 14, 181-1.

Eşitlik hâli

Eşitlik hâli ekleri -*ca*, -*ce* ve -*caķ*, -*cek* 'tir.

Msl. *ķuşca* 74-2, *alca* 607-5, *sağışınca* 29-8, 521-4, *aksince* 61-13, *ardınca* 56-7.

tizcek 52-4, 514-1, *esrücek* 468-9.

Bugün Azerî şivesi'nde *caķ*, *cek* 'in kullanılması çok umumîleşmiştir. (msl. *insancaķ*, *adam boyuncaķ*, *öyceķ* «evce», *gözelcek* «güzelce»

Zamir ve zamir çekimi

Şahıs zamirleri:

Metnimizde teklik 1. şahıs zamiri esas itibariyle *ben* şeklindedir. *men* şekli henüz çok azdır. Şark türkçesi'ne çalan yerlerde daha çok *men* kullanılmıştır. Bugün Azerî Şivesi'nde ise tamamiyle *men* şekli hâkimdir ve *ben* kalmamıştır. Bu umumîleşmenin daha sonraları olduğu anlaşılmaktadır.

ben 10-1, 2, 3, 9, 13, 14, 53-2, 11-12, 10-10, 9-2, 16-7, 27-11, 39-5, 40-3, 25-5, 311-1,2,8, 47-3-4, 45-3, 8, 392-5, 8, 32-1 v.d., 30-8, 31-6, 312-4, 105-5, 35-13 v.d., 28-4 v.d.

men 607-3, 591-3, 9.

1. şahıs zahirinin ilgi hâli *binüm* ve *benüm* şeklinde karışıktır. Msl. *binüm* 40-11, 66-2, v.d., 11-4, 47-5, 58-14 v.b.; *benüm* 283-14, 63-12, 284-6, 465-6, 557-12 v.b.

Yükleme hâli *bini* ve *beni* (*meni*) şeklindedir. Fakat çok defa *bini* geçmektedir.

Msl. *bini* 9-14, 25-3, 15-9, 59-9, 64-8, 22-12, 78-11 v.d. 310-13 v.b.; *beni* 504-10, 545-5, 585-7, 507-6, v. b., *meni* 305-9.

Verme hâli dâima *bcñz* şeklindedir.

Msl. 11-13, 66-10, 11, 15-7, 106-9, 392-4, 226-9, 11-4, 39-2, 47-11.

Bugün Azerî şivesi'nde verme hâlinde *maña* yanında *mene* şekli de vardır. Bilhassa İran Azerbaycanında *mene* kullanılmaktadır.

Bulunma hâli *bende* ve *binde* şeklindedir;

Msl. *bende* 4-3, 29-4, 580-12; *binde* 507-6.

Çıkma hâli umumiyetle *binden* şeklindedir.

Msl. *binden* 1-4, 67-9, 507-6, 52-10.

Bu iki hâl bugün Azerî şive'sinde *mende* ve *menden* şeklindedir.

Metnimizde 1. şahıs zamiri son çekim edatları ile ilgi hâlinde birleşir (msl. *binümile* 30-7, 392-5, *binüm gibi* 414-1).

Eserde *bencileyin* (11-6, 553-1 v. b.) şekli de vardır.

Teklik 2. şahıs zamiri

Teklik 2. şahıs zamiri *sen*'dir.

Msl. *sen* 23-9, 67-13, 14, 392-5, 9, 51-5, 8, 9, 52-5, 7, 9, 11-6, 159-10, 30-6, 7-12, 63-8, 105-2, 6, 9 v. b.

İlgi hâli *sinün* ve *senün* şeklindedir. Daha çok *sinün*'dür. Msl. *sinün* 58-9 52-6, 9, 4-8, 2-4, 27-14, 64-4; *senün* 414-1, 2, 288-13 371-11 v.d.

Yükleme hâli, daha çok *sini* olmak üzere, *sini* ve *seni*'dir. Msl. *sini* 52-7, 4-1, 40-12, 302-5, 557-5; *seni* 16-14, 287-1, 302-5 507-6, 574-5.

Verme hâli dâima *saña* şeklindedir.

Msl. *saña* 11-2, 30-10, 32-9, 52-7, 105-5, 440-11, 12, 13, 14.

Bugün Azerî şivesinde *saña* yanında *sene* şekli de vardır.

Bulunma hâli *sende* şeklindedir.

Msl. *sende* 159-11, 52-8

Çıkma hâli *sinden*, bazen *senden* şeklindedir.

Msl. *sinden* 47-7, 8, 9, 10, 11, 12, 31-8; *senden* 47-3, 4, 5, 6, 7, 9-14, 40-12, 312-10, 560-13.

için, *ile*, *gibi* edatları ile ilgi hâlinde birleşir (msl. *sinün ile* 64-9, *sinün için*, *senün gibi* 414-1)

teg ile umumiyetle eksiş birleşir (msl. *sen teg* 468-3, 607-1).

Bugün Azerî şivesinde *kimi* «gibi» ve *teg* ile zamirler yük-
leme hâlinde birleşirler. Buna metnimizde de rastlanılmaktadır. (*meni*
teg 305-9).

Metinde *şencileyin* (msl. 591-3) de vardır.

Menfi şekli *sensüz* (2-14, 399-13) 'dür.

Teklik 3. şahıs zamiri

Teklik 3. şahıs zamiri *ol*'dur (krş işaret zamiri).

Msl. *ol* 311-7, 8, 58-4, 25-13, 11-8.

İlgi hâli *anuñ* şeklindedir.

Msl. *anuñ* 4-3, 312-7, 311-5, 56-5, 25-4, 39-12, 32-1 v.b.

Yükleme hâli çok defa *anı*, 'bâzen *onu*'dır.

Msl. *anı* 16-4, 7.

Verme hâli *aña*'dır.

Msl. *aña* 11-4,8, 311-7, 25-12, 288-7, 23-2.

Bulunma hâli *anda* şeklindedir.

Çıkma hâli *andan* şeklindedir.

3. Şahıs zamiri de edatları ilgi hâlinde kabul eder

Menfi şekli *anzuz* 'dur (583-9).

Çokluk 1. Şahıs zamiri

Çokluk 1. Şahıs zamiri *biz*'dir (2-8, 311-10).

İlgi hâli *bizüm* şeklindedir.

Msl. *bizüm* 312-5, 23-2, 3, 4, 5, 6, 51-10, 288-4, 274-2

Yükleme hâli *bizi* şeklindedir.

Msl. *bizi* 16-5, 52-4, 63-9, 65-13.

Verme hâli *bize* şeklindedir. Bir iki yerde de *bizge* geçmektedir.

Msl. *bize* 15-12, 39-8, 64-7, 105-2, 65-13, 312-11; *bizge* 588-1.

Bulunma hâli *bizde* şeklindedir.

Çıkma hâli *bizden* şeklindedir (msl. *bizden* 1-1, 16-5).

Bu zamir de edatlarla ilgi halinde kullanılmıştır (msl *bizümile*
15-8, *bizüm gibi* 583-10, 11).

bizçileyin. (2-9) de vardır.

Çokluk 2. Şahıs zamiri

Çokluk 2. Şahıs zamiri *siz*'dir.

İlgi hâli *sizüñ* şeklindedir (msl. *sizüñ* 23-5, 312-5).

Diğer hâlleri, *biz* zamirinin hâlleri gibidir.

Çokluk 3. Şahıs zamiri

3. Şahıs zamirinin çokluğu *anlar* şeklindedir.

İlgi hâli *anlaruñ* 40-3.

İşaret zamirleri:

bu

bu zamiri ve kullanılışı normaldir.

Msl. *bü* 30-5, 23-12, 2-13, 64-10, 10-3, 14-9, v. b.

İlgi hâli bugünkünden farksızdır.

Yükleme hâli *bunu* şeklindedir (msl. *bunu* 32-10).

Diğer hâlleri bugünkü gibidir (*bundan* 392-13, *buñca* 37-7, 311-2).

Metnimizde *buncılayın* şekli de vardır (msl. 195-8, 552-13).

şu

Yükleme hâli *şunu* olmak üzere diğer hâlleri bugünkünden farksızdır (*şunuñ* 236-11, *şuña* 27-6, 465-4, *şunda* 26-2).

şol

Msl. *şol* 9-7, 11-7

ol (krş. 3. şahıs zamiri).

Bütün hâlleri 3. şahıs zamirinden farksızdır.

Yükleme hâli *anı* ve *onu*: Msl. *anı* 4-12, 25-4; *onu* 51-1, 274-3.

bulunma hâli *anda* 16-8; çıkma hâli *andan* 25-7.

Eşitlik hâli: *anca* 311-1, 378-6.

Edatlarla: (msl. *anuñçün* 47-9, 312-12, *anuñbirle* 607-10, *anuñ gibē* 67-13).

Çokluk şekli

Yükleme hâlinde *anları* 45-2, 106-10, 297-5.

Dönüştürme zamirleri:

kendü

Msl. *kendü* 44-12, 584-10; verme hâli: *kendüye* 8-5; çıkma hâli: *kendüden* 26-1 (3. şahıs iyelik eki almamış).

İyelik ekleri ile *kendüm* 556-2; verme halinde: *kendümē* 31-8, *kendüñe* 25-10, *kendülerine* 26-9.

kendi kelimesi Azerî şivesi'nde yerini tamamiyle *öz*'e bırakmıştır.

öz

Msl. *öz* 305-11.

İyelik ekleri ile

1. şahıs: *özüm* 37-11; yükleme hâlinde *özümü* 23-1, 56-10, 472-3, *özümni* 607-4; bulunma hâlinde *özümde* 29-3; çıkma hâlinde *özümdeñ* 24-10, 47-12.

2. Şahıs: *özün* 23-1; *özün* (ile) 305-11; yükleme hâlinde *özünē* 23-1, 52-5.

3. Şahıs: *özi* 16-13, 311-8; ilgi hâlinde *özünü* 312-14; yükleme hâlinde *özünü* 44-10, 1-8, 27-3, 32-6, 47-13, *özünü* 27-14, 29 3, 40-10, 67-10, 312-2; verme hâlinde *özünü* 29-3.

Bugün Azeri şivesi'nde dönüşlülük zamiri olarak tamamen öz kullanılmaktadır.

kendüz

İyelik ekleri ile

1. şahıs: yükleme hâlinde *kendüzümü* 33-6, 497-13.

2. şahıs: yükleme hâlinde *kendüzünü* 39-10.

3. şahıs: yükleme hâlinde *kendüzünü* 11-10.

Soru zamirleri:

kim

kim soru zamiri ve kullanılışı normaldir.

Msl. *kim* 14-10, 32-9, 40-6, 51-14, 58-7, 106-10, 159-8, 312-7; *kimdür* 52-9; yükleme hâlinde *kimünü* 9-3, 53-13, 288-5.

ne

ne zamiri de bugünkünden farksızdır.

Msl. *ne* 4-1, 3, 4, 15-2, 31-5, 7, 16-6, 10-10, 30-13, 57-2, 58-7, 52-1, 311-12, 31-7, 39-8, 45-5, 225-11; *nemüz* 23-2.

nedür 64-12, 288-10, 305-11; *ne durur* 48-8, 9; *neyidi* 5-6; *niderler* 31-2; *nidelüm* 9-5, 64-1, 311-10.

neler 4-1, 52-9 v. b.

Belirsizlik zamirleri:

ayruş «başkası»: msl. *ayruşlar* 30-7.

özge «başkası»: msl. *özgeye* 52-7. Bu kelime sıfat ve edat olarak da kullanılmaktadır. Bugün Azeri şivesinde zamir, sıfat ve edat olarak bu kelime çok yaygın bulunmakta ve «başka, başkası» kelimelerinin yerini tutmaktadır.

kimi, *kimisi* «bazısı»: msl. *kimi* 31-1, *kimisi* 57-14. Bu kelimelerde Azeri şivesinde «bâzi, bâzısı» yerine çok kullanılmaktadır.

kimsene «kimse»: msl. *kimseneye* 25-4; *kimersene* 37-1.

şamu: msl. *şamu* 2-5, *şamular* 40-1. Bu kelime bugün Azeri şivesinde *şamı* şekline geçmiştir ve «herkes» yerine hep bu zamir kullanılmaktadır. *şamısı* (msl. *şamısı* 585-6, *şamısını* 311-11, *şamısının* 21-1, *şamısından* 32-5) da *şamısı* şekline geçmiş olarak «hepsi» zamirinin yerine kullanılmaktadır.

İlgileme zamiri:

kim

kim zamiri ilgileme ve bağlama için eski türkçede olduğu gibi

Azerî şivesinde bugün de kullanılmaktadır. Bugünkü Türkiye türkçesinde ise artık bunun yerine tamamiyle *ki* bağlama edatı geçmiştir. (*kim* 225-11).

Sıfat

İsimden sıfat yapma eki (bk. isimden isim yapma ekleri):

-lu, -lü (msl. *yaşlu*, *kanlu* 290-3, *günehlü* 604-10, *dikenlü*, *kağguku* 136-6, *yamalu* 108-10, *kıymalu* 108-11).

karşılaştırma eki:

-rak, -rek (msl. *artuhrag* 21-1, *yigirek* 33-5, *yaşsırah* 365-1).

Kuvvetlendirme: *toptolu* 540-7.

Sıfat çeşitleri:

Vasıflandırma sıfatları ve kullanılışları bugünkünden farksızdır.

İşâret sıfatlarının da bazıları bugünkü gibidir:

bu

bu işaret zamirinin sıfat olarak kullanıldığı yerler:

Msl. *bu* 1-1,2, 10-10, 16-8, 53-3, 27-1, 11-5, 39-1, 24-3, 7, 8, 9. v. b.

şu

şu işaret zamirinin gerek zamir olarak, gerek sıfat olarak kullanılması oldukça azdır. Çok defa yerini *şol* tutmaktadır.

Bugün Azerî şivesi'nde de *şu* zamiri (sıfatı) kullanılmamaktadır.

şol

şol zamiri, daha çok işaret sıfatı olarak, metnimizde «*şu*» ve «*o*» yerine bol bol kullanılmıştır. Msl. *şol* 9-6, 4-14, 15-11, 53-5, 32-14, 602-7, 51-1, 47-6, 58-12, 56-7, 8, 25-13, 26-6, 23-2, 10, 105-4, 106-6, 11-5, 468-13 v. b.

o

o zamiri, zamir veya sıfat olarak çok az kullanılmıştır. Onun yerini *ol* şekli tutmaktadır.

ol

Msl. *ol* 4-8, 65-1, 30-5, 159-8, 9-4, 10-8, 106-7, 2-6, 27-13, 392-7, 8, 67-3, 45-5, 11, 25-3,5, 24-9, 51-2,3, 58-4,10, 311-4,9 v. b.

işbu

işbu metnimizde *işbu* olmuştur ve biraz kuvvetli işaret etmek suretiyle, *bu* yerinde kullanılmıştır (msl. *işbu* 14-12, 32-4, 38-2, 51-4).

Soru sıfatları:

ne

ne zamiri'nin soru sıfatı olarak kullanılması normaldir.

Msl. *ne* 15-8, 16-9, 24-3,11, 9-7,8, 30-9, 159-3, 56-7, 58-2, 312-1. *kankı* (msl. *kankı* 30-1). Bugün Azerî şivesinde bunun yerine zamir ve sıfat olarak *hanşı* ve *hası* kelimeleri kullanılmaktadır.

Belirsizlik sıfatları:

bir

bir sayı sözünün belirsizlik vazifesi görmesi metnimizde de bugünden farksızdır. Msl. *bir* 3-1, 58-3, 51-4, 9, 14-11, 226-12, 44-10.

degme: msl. 474-2.

her

Msl. *her* 2-10, 27-9, 25-13, 52-5,6,7, 32-5, 311-7, 159-2,4, 30-6, 31-3, 10-3, 105-5.

her bir: msl. 10-6, 159-8 (üleştirme)

kamu 67-7, 3-9, 56-9.

niçe niçe

Msl. 3-10, 4-9, 10-9, «çok, birçok» mânâsında bu sıfat bugün Azerî şivesinde çok kullanılmaktadır.

Sayı sözleri:

Metinde geçen sayı sözlerinin çoğu bugünkü gibidir. Msl. *bir* 3-10, 63-8, 64-9, 106-1, 31-6,7,8, 159-1 v.b.; *iki* 7-11, 106-12, *ikisi* 45-5, 53-14 v. b.; *yüz* 31-5; *biñ* 159-4; *otuz iki* 23-6; *yüzbiñ* 57-9.

Yalnız beş *biş* ve yedi *yidi* şeklindedir (msl. 606-10, 580-7).

Zarf

Zarf bakımından fazla farklı bir durum yoktur. Bir kaç misâl veriyoruz.

Zaman zarfları:

şimdi 1/4-7, 105-5, 23-1, 1-9, 392-12, 158-9, 30-8, 9, 32-5, 66-1, 346-13.

giç 387-13.

gündüzün 346-10.

dâ'imâ 3-6, 7-10.

imdi 386-11. Bu kelime bugün Azerî şivesinde *indi* şekline girmiş olarak *şimdi* 'nin yerine kullanılmaktadır.

hemîşe 3-14, 11-12, 58-6, 65-10. Bu zarf bugün Azerî şivesinde tamamiyle *dâ'imâ* 'nın yerini tutmuştur. Yalnız *hemeşe* şeklinde bir değişikliğe uğramıştır.

kaçan 4-11, 31-10, 16-8, 8-13, 65-10, 67-9, 288-1, 159-1.

âhır 25-3,4,5,6,7.

Yer zarfları :

Msl. *añaru* 368-4, *berü* 392-3, 4, 580-13, 581-1, 2, 3, 4, *girü*, *taşra* 34-4, *karşu* 48-14.

Nasıllık-nicelik zarfları :

Msl. *böyle* 4-11, 312-4; *şöyle* 45-7, 47-13, 23-3, 40-8, 37-10; *eyle* 39-1, 226-6,7,9,11.

böyle bugün Azerî şivesinde *bele*, *öyle* (*eyle*) de *ele* şekline geçmiştir.

buncılayın 195-8, 552-13,14; *bencileyin* 79-9, *sencileyin* 591-3, *bizçileyin* 2-9.

yine 64-7, 4-9, 57-13, 105-11, 106-2, 2-1,6, 1-1, 58-3,4,7, 31-10, 30-7, 311-4, 14-8, 15-8.

kanıcaru 594-8, *hanıcaru* 180-11,12,13,14, 181-1; *ayru* 47-5. *hiç* 52-7, 311-2, 32-1.

Azlık-çokluk zarfları :

Msl. *köp* 588-5,6, 600-1; *çoh* 67-7, 7-1, 10-12; *beğāyet* 1-10, *katı* 388-3.

Edat

Edatlardan da bazı örnekler veriyoruz.

Bağlama edatları :

çu 67-14, 4-2, 24-3, 24-5; *çün* 36-11, 105-12, 2-8, 1-6; *çünki* 3-11, 15-3, 40-4.

eger 31-8, 11-2, 23-1, *egerçi* 2-14, 57-13, 53-4, 66-3; *ger* 10-12, 24-13, 51-7, 32-13; *gerçi* 25-11, 53-3, 31-3, 1-5; *şāyed* 25-12.

ki 63-1, 1-2, 106-10, 24-1,2, 25-11, 24-11, 58-7 v. b.; *kim* 51-4, 226-7. *meğer* 40-6, 2-2, 27-7, 32-7, *meğerki* 2-11, 3-6, *meğer kim* 51-10.

ne.. ne 31-12, 16-5, 56-6 (menfi).

sanki 23-2; *vu, u* 105-13, 16-12, 47-2; *velik* 56-7, 57-13; *veyā* 63-8; *veli* 9-1, 63-7, 3-2, 16-13; *yā* 3-12, 4-11, 9-6, 32-1; *ya... ya* 7-1, *niçe ki* 57-12, *nite ki* 312-8.

Soru edatları :

kanı 64-13, 66-7, 2-10, 65-1,2,3, 57-3,4,5,6,7,8,9 v. b.

niçün 15-3, *neçün* 3-12, 7-6; *aceb* 57-1, 45-5, *acebā* 57-3; *hiç* 312-12, 53-2, *nice* 4-11, 67-13, 392-6, 27-2, 26-5; *nicesi* 2-8, 159-4, 53-12, 52-2, 288-2., *nişe* 15-12; *nite* 392-14.

Gösterme edatları :

uş 30-9, 390-10, 106-11, *uşda* 35-13, 36-1,2,3,4,5,6, 390-7.

Ünlem edatları:

a 67-14; *dirîgâ* 195-4; *hây* 52-9, *iy* 465-1 v.d.

Kuvvetlendirme edatları:

daîi 39-6, 14, 106-2, 226-10, 45-1, 11-6, 56-6 v.b.; *hõd* 47-13, 392-8.

Son çekim edatları:

berü 39-5, *gibi* 2-12, 67-13, 53-2, 14-10, 24-14 v.b.; *bigi* 31-8; *degin* 25-7, 40-7; *soñra* 45-7; *birle* 607-10; *õndin* 67-9; *içün* (*çün*) 47-9, 305-2, 385-3, *teg* 604-3, 598-10, 50-10, 468-3, 607-1, *ile* 273-6, 465-12, *saru* 594-9, 595-7, *girü* 14-3.

Fiil

Metnimizde başlıca şu eklerle isimden fiil yapılmıştır:

-a, -e (msl. *dile-* 592-11, *işle-* 15-4, *beñze-* 32-1 *oyna-* 311-12, *kana-* 52-2).

-da, -de (msl. *alda-* 106-13, *isde-* 7-4).

-k, -k (msl. *gözik-* 359-8, 11, 472-11, 12, 13, 14, 473-1).

-at, -et (msl. *gözet-* 78-11).

-l (msl. *incel-* 311-3).

-la, -le (msl. *başla-* 105-11, *bağla-* 31-5, *sımarla-* 1-6, *derle-* 283-9 *oğla-* 63-9).

-ar, -er (msl. *suvar-* 37-14, *başar* 392-9, *sarar-* 37-1, *kızır-* 27-12).

-sa, -se (msl. *susa-* 52-2, 311-2).

Metnimizdeki fiilden fiil yapma ekleri şunlardır:

-ar, -er (*gider-* 546-2).

-dur, -dür (msl. *sindür-* 311-5, *itdür-* 106-8, *yidür-* 602-3, *yandur-* 32-4, *ıoldur* 392-10).

-ğur, -gür (msl. *kağğur-* 606-6).

-t (msl. *segirt-* 64-7, *ağıt-* 1-8, *ağıt-* 33-10, *dirilt-* 312-2, *işlet-* 15-4).

-ur, -ür (msl. *irür-* 14-9, *yitür-* 48-8, *yetür-* 548-10, *basur-* 546-2).

-ş (msl. *ıolaş-* 51-5, *iriş-* 64-7, *çekiş-* 394-2, *uyış-* 603-2).

-l (-il) (msl. *ayrıl-* 47-3, *asıl-* 4-10, *yitil-* 113-8, *diyil-* 24-11).

-n (msl. *salın-* 14-8, *bağlan-* 4-10, *depren-* 598-3, *kılın-* 587-11, *gö-
rin-* 338-14, *yükin-* 125-7).

Menfi fiil:

Menfi fiil eki normal olarak *-ma, -me*'dir. Geniş zaman'da ise bütün şahıslarda *-maz, -mez*'dir. Azerî şivesi'nde de geniş zaman çekiminde bütün şahısların menfisi *-maz, -mez* ile yapılır.

Soru eki:

Soru eki dâima *-mı, -mi* şeklindedir. Fiil çekiminde bâzen sonda, bâzen de çekim ekinde önce gelir. Bildiricilerde ise umumiyetle çekim ekinin önüne geçtiği görülür (msl. *hürimisin* 64-10, *degülmidür* 48-5 v. d.). *i-* fiili ile yapılan birleşik çekimlerde de birinci kelimenin sonuna gelmektedir (msl. *dimezmiydün* 591-10).

Soru ekinin çekim eklerinden sonra gelmesi Azerî şivesi'nde artık iyice umumileşmiştir. Türkiye türkçesi'nde bugün asıl geçmiş zaman, şart ve emir kipleri hâriç bütün çekim şekillerinde soru eki şahıs eklerinden önce geldiği hâlde Azerî şivesi'nde bütün şekillerde soru eki dâima sona getirilmektedir (*gele-rem mi, gelmişem mi yorgunsañ mı* gibi).

Bildirme:

Metnimizde bildirici ekleri şöyledir:

Teklik 1. şahıs *-am, -em*
2. şahıs *-sın, -sin*
3. şahıs — *-dur, -dür [durur]*

Çokluk 1. şahıs *-uz, -üz*
2. şahıs *-sız, -siz*
3. şahıs — *-durlar, -dürler [dururlar]*.

Bildiricinin menfisi için eklerden önce *degül* kullanılmıştır. Bildir-
menin diğer zamanları için aş. bk.

Fiil çekimi

A. Basit kip

Asıl geçmiş zaman:

Asıl geçmiş zaman eki *-dı, -di*'dir. Yalnız teklik ve çokluk 1. ve 2. şahıslarda ünlüsü daima yuvarlaklaşmıştır. Asıl geçmiş zaman ve şart kipinde şahıs çekim ekleri bugünkünden farklıdır. Çokluk 1. şahıs eki metnimizde artık *-k (h), -k* olmuştur. Azerî şivesi'nde bugün *h* ve *k'* şeklindedir.

Teklik 1. şahıs *sundum* 39-4 v. d., *sordum* 48-6, *didüm* 26-1, *kıldum* 70-7, *çağırdum* 15-5, *bildüm* 70-14, *unıtdum* 392-5.
2. şahıs *şatdun* 30-7, *çıhardun* 47-7, *oldun* 30-9.
3. şahıs *kapdı* 9-12, *söyledi* 66-1, *şatdı* 47-1, *düşdi* 70-10, *ıtdı* 70-4, *urdu* 3-4, *uçdı* 56-6, *apardı* 15-10, *ıodı* 288-6, *oıdı* 77-2.

Çokluk 1. şahıs *bildük* 14-12, *olduğ* 2-12, *aparduğ* 70-12, *girdük* 52-8, *kıldığ* 211-12, *içdük* 51-7, *geldük* 51-8.
3. şahıs *didiler* 70-3, *içdiler* 37-6.

Menfi şekli:

Msl. *dimedüm* 392-8, *virmedün* 226-12, *baħmadı* 52-7, *ķılmadı* 188-11, *virmediler* 77-2.

Soru şekli:

Msl. *işidmenüñmi* 312-9, *bulmaduñmi* 288-8, *olmadımı* 3-10

Asıl geçmiş zaman çekimi, ünlü uyumu ve çokluk 1. şahıs ekinin *k'* olması şartıyla Azerî şivesi'nde de böyledir.

Anlatılan geçmiş zaman:

Anlatılan geçmiş zaman eki dâima *-miş, -miş* şeklindedir. Bu kipte şahıs çekim ekleri ise ikinci tipte, yâni asıl geçmiş zaman ve şart kipi dışında kalan diğer şekillerde olduğu gibi, şöyledir (eski çekim şekli için aş. bk.: Tuyuglardan örnekler):

Teklik 1. şahısta *-am, -em*;

2. » *-sın, -sin*

3. » — *-dur, -dür [durur]*

Çokluk 1. » *-uz, -üz*

2. » *-sız, -süz*

3. » *-ler.*

Azerî şivesi'nde 1. şahıs aynen böyledir. Bunda her halde farscanın tesiri olmuştur. 2. şahısta ek *-sañ, -señ* şeklindedir. 3. şahısa gelen *-dur, -dür*'ün *r*'si düşerek *-du, -dü (-dı, -di)* şekline geçmiştir. Çokluk 1. şahıs asıl geçmiş zamana benzemiş, yâni ek *ķ, ķ'* olmuş; 2. şahıs Cenup şivesi'ndeki umumî inkişaf içinde *-sınız, -sınız (-suñuz, -süñüz)* haline gelmiş, bazı yerlerde *-sız* kalmış; 3. şahısta, teklik 3. şahısta olduğu gibi, *-dır* 'in *r*'si düşmüştür ve bu ek çokluk ekinden önce gelir (msl. *geliftiler* «gelmişlerdir»).

Metnimizde anlatılan geçmiş zamanın yalnız 3. şahıs için *-miş, -miş* yerine *-up, -üp* eki kullanılmıştır. Bu gerundiumun böylece çekilmiş fiil yerine geçmesi bugün Azerî şivesi'nde biraz daha genişlemiş olarak aynen mevcuttur. Azerî türkçesinde anlatılan geçmiş zamanın bugün artık sadece teklik ve çokluk 1. şahıslarında *-miş, -miş* kullanılmakta, diğer şahıslar için *-up, -üp* ekine başvurulmaktadır (msl. *gelmişem, gelifsen, gelif (gelifdi), gelmişik', gelifsiñiz, gelifler (gelifdiler)*).

Msl.

Teklik 1. şahıs: *büyümüsem* 1-11, *bulmuşam* 310-13, *uyanmışam* 311-1, *oħımışam* 11-13, *gizlemişem* 23-1, *yumuşam* 24-10.

2. şahıs: *bağlamışsın* 482-11.

3. şahıs (*-miş* ile); *düşmiş* 9-9, *bezemiş* 392-6, *olmuş* 225-11,

irişmişdür 30-12, *geyinmişdür* 27-8, *olmuşdur* 30-2, *düzmişdür* 10-10, *urmuşdur* 50-11.

3. şahıs: (-up ile): *gelüpdür* 56-12, *girişdür* 600-6, *olupdur* 369-14.

Çokluk 1. şahıs: *oynamışuz* 311-11, *içmişüz* 73-6.

Menfi şekilde: *yazmamışam* 354-12, *olmamış* 52-13.

Şimdiki zaman:

Metnimizde şimdiki zaman eki -a, -e'dir (msl. *kıla* 338-1 v.d.). Fakat artık istek eki ile karışmaktadır. Bu yüzden şimdiki zaman mânâsını vermek için, başta geniş zaman ekleri olmak üzere, diğer şekillerden de faydalanılmış, bilhassa gerundium şekline *dur-* yardımcı fiilinin geniş zamanı getirilmek suretiyle ifâde edilmiştir. Msl. *bağa dururam* 470-11, *olup dururam* 485-1, *yana durur* 599-6, *kana durur* 599-6.

Metnimizde henüz *yorur* (> -yor) şeklinin kullanılmadığı anlaşılıyor.

Bugün Azerî şivesi'nde şimdiki zaman, -yor ekinin artık ünlü uyumuna uydurulmuş ve değişmiş şekli olan -ir, -ır (-ur, -ür) ile yapılmaktadır. Azerî türkçesinin bazı kısımlarında -er, -or, -yor, -yer şekillerinin mevcut olması, -ir ekinin -yor'dan geldiğinde şüphe bırakmıyor.

Azerî türkçesinde şimdiki zaman:

Msl. <i>gelire</i>	bazı yerlerde:	<i>gelere</i>	veya	<i>geliyerim</i>
<i>gelirseñ</i>		<i>gelerseñ</i>		<i>geliyersin</i>
<i>gelir</i>		<i>geler</i>		<i>geliyer</i>
<i>gelirik'</i>		<i>gelirik'</i>		<i>geliyerik</i>
<i>gelirsiz</i>		<i>gelersiniz</i>		<i>geliyersiz</i>
<i>gelirler</i>		<i>gelerler</i>		<i>geliyerler</i>
<i>oğuyuram</i>		<i>oğuyoram</i>		<i>oğuyerim</i>
<i>otururam</i>		<i>oturoram</i>		<i>oturuyerim</i>

Anadolunun Azerî sahasına uzak bazı yerlerinde -yer ekine rastlanması da yukarıda söylenenleri kuvvetlendirecek mahiyettedir (bk. A. Caferoğlu, *Anadolu illeri ağızlarından toplamalar*, İstanbul 1951 önsöz s. XVIII).

Geniş zaman

Geniş zaman eklerinin eski türkçede görülen her üç şekli de metnimizde mevcuttur.

-ur, -ür:

Teklik 1. şahıs: *virürem* 10-10, *kıluram* 26-7, *aluram* 1-7, *sanuram* 4-12.

2. şahıs: *işledürsin* 15-4, *kılursun* 31-7, 186-12, *göşderürsin* 15-1, *uşadursın* 56-4.

3. şahıs: *aydur* 74-5, 237-4, *görinür* 338-14, *virür* 311-13, *kılur* 8-7, *aşudur* 10-5.

Çokluk 1. şahıs: *görürüz* 9-7, *bilürüz* 550-14, *kıluruz* 570-8.

3. şahıs: *avlaşurlar* 594-3, *laşurlar* 594-3. *kükreşürler* 594-4.

-ar, -er:

Teklik 1. şahıs: *öperem* 79-2, *çiharam* 346-13, *yanaram* 47-8, *severem* 7-14.

2. şahıs: *idersin* 52-9, *salarısın* 209-4.

3. şahıs: *düşer* 24-11, *taşar* 390-14, *şopar* 24-12, *ider* 3-6.

Çokluk 1. şahıs: *içerüz* 24-6, 30-13, *umaruz* 51-11.

2. şahıs: *içerler* 8-11, *görerler* 570-13.

-r:

Teklik 1. şahıs: *şahlaram* 449-9, *direm* 42-12, *isderem* 7-4.

2. şahıs: *şarsın* 67-13, *dirsin* 28-9 v. d.

3. şahıs: *beñzer* 461-11, *ister* 459-11, *şanar* 52-2, *şor* 31-1.

Çokluk 3. şahıs: *iñilerler* 34-12, *dirler* 312-13.

Menfi şekli daima -maz, -mez ile yapılır: msl. *dimezem* 445-2, *olmazam* 7-9, *bulmazsın* 39-12, *uyışmaz* 603-2, *görmezüz* 73-6

Soru şekli: msl. *şatmazmısın* 74-4, *şılmazmı* 312-9.

Bugün Azerî şivesi'nde yalnız -ar, -er muzari eki vardır. (Msl. *oturaram*, *oşuyarsan*, *şeler*, *beñziyerik*, *olarısñuz* (-sız), *oynuyarlar*),

Gelecek zaman

Metnimizde 3 türlü gelecek zaman eki vardır.: 1) -ısar, -ıser, 2) -acak, -ecek, 3) -ğay, -gey. Yalnız -ğay -gey metnimiz için normal olmayıp ancak şark türkçesi olan yerlerde geçmektedir.

-ısar, -ıser. En çok kullanılan bu ektir.

Teklik 1. şahıs: *idıserem* 113-12, *olısaram* 179-7, *şorısaram* 67-12, *yanısaram* 135-12.

3. şahıs: *asılısar* 4-8, *başısar* 25-3, *bulışardur* 28-7, *olışardur* 237-5.

Menfi şekil: *atmayısaram* 30-11.

Soru şekli: *olısarmı* 487-9.

-acaş, -ecek:

Teklik 3. şahıs: *olaccaş* 604-4, *olacoşdur* 225-11, *göreceş* 586-1. Çok az görülen bu şekil her halde o zaman henüz yeni başlamıştı.

-ğay, -gey

Teklik 3. şahıs: *tutmağay* 588-1, *olmağay* 605-6,7.

Soru şeklinde: *bolğaymı* 600-4.

Bugün Azerî türkçesi'nde gelecek zaman eki bizdeki gibi sâdece *-acak*, *-ecek*'tir (msl. *geleceğim*, *gedecek'señ*, *duracağ*, *yazacağ*, *götürecek'siñiz*, *oğuyacağlar*). Konuşma dilinde c sesi hemen dâima j olmakta ve 1. şahısta ek, bizde de olduğu gibi, hece büzülmesi ile tek hece şeklinde söylenmektedir. (*gelejem* gibi). Çokluk 1. şahısta ise ek kalın kelimelerde de umumiyetle incelmıştır.

Emir kipi

Metnimizde emir eklerinin de hepsi vardır. Teklik 1. şahıs *-ayım*, *-eyim* *-ayum*, *-eyüm* şeklindedir. 2. şahıs, *-ğil*, *-gil* eki ile veya eksizdir. 3. şahıs eki *-sun*, *-sün* şeklindedir. Çokluk 1. şahıs *-alum*, *-elüm* (*alım*), 2. şahıs *-ñ* ve *-ñuz*, *-ñüz* 3. şahıs ise *-sunlar*, *-sünler* şeklindedir.

Teklik 1. şahıs: *diyeyüm* 11-12, *göreyüm* 305-10, *nideyüm* 553-2, *gösdereyim* 468-1, *yanayım* 490-11, *kanıyım* 490-12, *uyanayım* 491-1.

2. şahıs (ekli): *salğil* 10-12, *sunğil* 26-6, 159-10, *biribigil* 318-7, *bağışlağil* 602-3, *digil* 370-8, *kılğil* 396-5 v. d. (eksiz) *salın* 67-8, *sun* 4-9, *sağla* 52-5, *düz* 4-9, *tap* 52-4, *bağ* 9-11, *uyı* 67-8, *di* 221-12, *biribi* 31-7, 45-9.

3. şahıs: *sağlasun* 4-5, *çeksün* 67-1, *geçsün* 514-13, *içsün* 393-5.

Çokluk 1. şahıs: *diyelüm* 3-9, *olalum* 311-10, *idelüm* 8-2, *yasanaalum* 338-13, *sömürelüm* 393-11, *olalım* 228-7.

2. şahıs: *sunuñ* 393-11, *diñ* 62-4, *dirilüñ* 338-12, *bilüñ* 32-10, *görüñüz* 113-6, *getürüñ* 78-1, *esirgeñ* 76-6.

3. şahıs: *ditreşsünler* 596-8.

Menfi şekilleri: *yormayayum* 188-3, *sürmeyeyüm* 188-3, *ivmegil* 604-6, *tutmağil* 588-1, *erinme* 338-11, *depretmegil* 25-11, *olmayalum* 2-8, *itmeyelüm* 64-11, *kağgurmañuz* 606-8, *inanmañ* 61-12.

Azerî şivesi'nde 1. şahıs eki artık *-im*, *-ım* (*-em*) olmuştur. 2. şahıs eki *-ğil*, *-gil* bugün de kullanılmaktadır. Diğer şahıslarda ünlü uyumundan başka bir fark yoktur.

İstek kipi

İstek eki *-a*, *-e*'dir. Teklik 1. şahıs çekim eki *-m*, çokluk 1. şahıs eki *-vüz* şeklindedir. Diğer şahıslar anlatılan geçmiş zaman andaki gibidir.

- Teklik 1. şahıs: *depredem* 9-2, *olam* 31-8, *idem* 4-1, *kılam* 11-1, *uram* 28-4, *bitürem* 62-8.
 2. şahıs: *sanasın* 24-11, *diyesin* 45-11, *olasın* 51-4, *iresin* 365-6, *göresin* 38-13.
 3. şahıs: *doya* 288-3, *diyile* 24-11, *dadana* 32-12, *beñzeze* 45-10, *uma* 31-4, *aldaya* 106-13, *ayda* 106-10.

- Çokluk 1. şahıs: *irişevüz* 393-8, *bilevüz* 551-2, *añavüz* 316-3, *çala-vuz* 162-7, *idevüz* 170-7.
 2. şahıs: *göresiz* 209-9.
 3. şahıs: *üzeler* 40-5, *içeler* 105-8, *yazalar* 40-1, *unıdalar* 338-7, *idevüz* 170-7.

Menfi şekiller: *olmayasın* 64-2, *irmeye* 31-6, *yazmayalar* 40-4.

Soru şekilleri: *içmeyemmi* 125-9, *ola mı* 226-11, *yana mı* 57-1; *vi-reler mi* 58-8.

Azerî şivesi'nde teklik 2. ve çokluk 1. ve 2. şahıs eklerinin değişmesinden (teklik 2. şahıs *-señ*, *-sañ*, çokluk 1. şahıs yine *-h*, *-k*; 2. şahıs *-sıñız*, *-sıñız (-siz)* olmuştur) başka bir fark yoktur.

Şart kipi

Şart eki *-sa*, *-se* 'dir. Çekimi asıl geçmiş zamandan farksızdır.

- Teklik 1. şahıs: *yansam* 5-4, *ağlasam* 5-2,4, *iñleşem* 5-2,4.
 2. şahıs: *ısrısañ* 5-3, *kılsañ* 7-5, *añlaşañ* 5-2, *görsañ* 98-1.
 3. şahıs: *olsa* 409-2, *eylese* 2-9, *dise* 47-11, *dilese* 159-5, *çoğsa* 312-4.

Çokluk 3. şahıs: *görseler* 5-1 v. d.

Menfi şekilde: *esmesañ* 186-11, *asmaşañ* 186-13.

Gereklik kipi

Gereklik kipi için metnimizde ayrı bir ek yoktur. Bunu ifade için istek şeklinin yanına *gerek* kelimesi getirilmiştir:

Msl. *gerek yazam* 468-9

aşa gerek 62-4.

gerek azalar 40-1.

Azerî şivesin'de bugün de gereklik bu şekilde yapılmaktadır.

Birleşik fiiller

Türkçe veya yabancı isimlerle birleşerek fiil yapan *et-*, *ol-*, *eyle-*, *düş-*, *kıl-* gibi yardımcı fiillerin vazifesi bugünkünden farksızdır. (*alıt-*, *şayd it-* 226-7, *cilve kıl-* 4-14, *lāyleyle-* 15-10 gibi).

Fiillerden birleşik fiil yapan belli başlı yardımcı fiiller ise şunlardır:

gel-: Msl. *uğrayu gel-* 159-13, 56-6; *turu gel-* 3-8, 60-10.

gör-: Msl. *tolaşu gör* 77-3, *koşa görür* 23-3.

başla-: Msl. *beñzede başladı* 67-3, *taşa başladı* 361-4 v. d.

düş-: Msl. *uyana düşer* 394-3.

dur-:

Asıl fiil olarak: msl. *türmaz* 47-6.

Yardımcı fiil olarak: msl. *ala durur* 226-13, *taala durur* 227-5.

Bildirmenin 3. şahsında: msl. *hāle durur* 227-1, *şöyle durur* 47-13.

işde dūrur 264-9.

Çekimli fiillerin 3. şahsında: msl. *olmuş durur* 141-9.

Gerek bildirici ve gerek çekimli fiillerin 3. şahsında daha çok ekleşmiş şekli geçmektedir (msl. *şekerdūr* 80-11, *içindedūr* 61-10, *degül-dūr* 209-2, *olırsardur* 399-3).

i-

er- fiilinin inkişaf etmiş şekli olan bu yardımcı fiil bugünkü gibi, fiillerin birleşik şekilleri ile bildirmenin üç şeklini teşkil eder.

Asıl geçmiş zaman ile:

vardum idi 37-4

añdumidi 70-4

uzatdumidi 106-11

bañdumidi 582-8

düzdiyidi 73-7

didüm ise 70-4

kıldum ise 7-3

oldumise 37-11

irdünise 105-9

oldıyise 44-5

aşdıyise 39-1

aldıyise 105-10

Bu çekim şekli bugün de Azeri şivesinde böyledir.

Anlatılan geçmiş zaman ile:

gelmişidi 105-13

Geniş zaman ile:

sanurdum 288-11 *olur imiş* 27-11

dimezmiydün 591-10

irmezdi 39-7

sorarisem 66-8

bañarisem 3-5

dilerseñ 31-13

şaşar ise 39-2

dönerse 47-2

ururısañ 597-11

görürler ise 40-1

Gelecek zaman ile:

görecekiye 586-1

İstek kipi ile:

Msl. *açayidüm* 34-4, *ide idün* 139-10, *çekeyidi* 16-1, *irişeyidi* 66-11.

Şart ile:

Msl. *görseyidüm* 65-2.

Bildirme:

zemān idi 106-3 *kan imiş* 23-10 *yoğise* 52-8

bil- ve *u-*:

İktidâr ifâde eden mürekkep fiil şeklinin müsbeti metnimizde *de-bilmek* ile yapılmıştır (Msl. *çoya bilürse* 3-3, *wirebile* 25-1, *katlanbile* 1-10).

Menfi şekil ise *u-* fiili ile yapılmıştır. Gerundium ünlüsü ile kaynaşan ve orta hece durumuna düşen *u-* fiilinin belirtisi olarak bâzen *a*, *e* ünlüsü, bâzen *u*, *ü* ünlüsü görünmekte, fakat çok defa ünlü *i*, *ı* şeklinde bulunmaktadır. Bugün Azerî şivesinde ünlü *a*, *e* şeklindedir ve kendisinden sonra gelen *m* ünsüzü çifttir (Msl. *gelemmedim*).

Msl. *beñzedimez* 57-12, *diyümezem* 32-5, 27-13, *diyümezüz* 23-5, 117-14, *doymaz* 465-6, *alımazam* 41-10, *yüriyemez* 1-5, *varamadum* 102-6, *irimedüm* 102-6, *bilimedüm* 80-8, *çoğımadı* 539-6, *beñzedimedüm* 32-1, *görimedüm* 32-1, *bilemezüz* 302-7, *görimeye* 117-15.

Zarf-Fiil

Metnimizde başlıca şu zarf-fiil ekleri geçmektedir:

-a, -e (msl. *kana*, *yana* 599-6, *baħa* 470-11, *uyana* 394-3, 502, *beñzede* 67-3).

-ı, -i (msl. *utarı*, *kızarı* 27-12, *tolaşı* 77-3)

-u, -ü (msl. *diyü* 73-7, 201-1 v.d., *uğrayu* 159-13, *ıuru* 60-10)

-up, -üp, -ıp, -ip (msl. *idüp* 3-13 *uyanıb* 210-1, *alışıb* 392-6, *silküp* 483-3, *girüb* 30-4, *giribdür* 600-5).

-uban -üben, -iban, -iben (msl. *şanuban* 550-14, *idüben* 15-12, *isteyüben* 311-4, *urıban* 604-10, *görüben* 52-11)

-alı, -eli (msl. *ideli* 10-2, *kılalı* 31-9, *görelı* 24-9, *yazalı* 24-7).

göreliden 550-2, *irelden* 550-3, *direlden* 550-4.

-ınca, -ince (msl. *irürince* 56-11, *irince* 390-1 *kılınca* 29-10, *eyleme-yince* 24-4, *yaħmayınca* 44-3).

-ıcaħ, -icek (msl. *olıcaħ* 116-6, *gelicek* 25-1, *oğurlayıcıcaħ* 468-5, *kükreyicek* 598-2).

-ken, (msl. *yār iken* 30-7, *yoğ iken* 2-8, *varur iken* 578-10).

-ıcağız, -icegiz (msl. *açıcıağız* 234-4, *bilicegiz* 605-3)

-madın, -medin (msl. *dimedın* 591-8, 39-7, *gelmedin* 42-4).

Bu ekler ya mürekkep fiillerde bağlayıcı unsur olarak kullanılmakta veya zarf yapmaktadırlar. Bundan başka *karşu*, *tolu* gibi kalıplaşmış bazı sözlerin de aslında gerundium şekli olduğunu unutmamak lâzımdır.

İsim-fiil

Belli başlı isim-fiil ekleri şunlardır (bk. fiil zaman ekleri):

-an -en (msl. *iden* 9-7, *olan* 32-11, *bitüren* 2-7, *yanana* 67-11, *vi-renün* 10-9, *koşmayan* 57-9, *kuşanan* 2-13, *aparanuñ* 310-13).

-ası -esi (msl. *alasıdur* 212-9, *talasıdur* 212-11, *yahası* 57-9, *varasıdur* 274-12).

-duğ, -dük (msl. *basduğı* 29-14, *salduğı* 30-4, *işledügin* 29-11, *geldü-gün* 51-10).

-muş, -miş (msl. *olmamış* 52-9 v.d.).

-ur, -ür (msl. *gelür* 387-12).

-ar, -er (msl. *gün batardan* 586-4)

-ğan (msl. *tutğan* 592-8, *tağınğan* 587-9, *yazılğan* 601-6).

Fiilden isim yapma ekleri:

Metinde geçen fiilden isim yapma ekleri bugünkünden farksızdır.

Bir kaç örnek veriyoruz:

-uğ, -ūk (msl. *delük* 1-9, *uyanuh* 468-5).

-m (msl. *düzüm düzüm* 578-11).

-mağ, -mek (msl. *yimek*, *oynamağ* 607-6).

-me, -ma (msl. *itişme* 578-1).

-n (msl. *ağın* 521-10).

-ağ, -ek (msl. *kucağ* 540-12 *bıçağ* 607-2),

-üt (msl. *geçüt* 597-7).

-k, -k (msl. *yarağ* 73-7, *döşek* 598-6).

-maş (msl. *kaşşaşmaşda* 608-4).

Tuyuglardan örnekler

ezelde hağ ne yazmış ise bolur
göz neni ki göreceğ ise görür
iki 'alemde hağa sığınmışuz
Tohtamış ne ola ya Aşsağ Temür (586)

yine cān bir 'ummāna taşsardur
talıban köp güherler alısardur
otañuzdan çıhiban kara kılıc
düşmenden köp illeri alısardur (588)

bu dünyā bir nefsiçün olmuş yalaḥ
dibi yaḥındur anuñ degül ıraḥ
zülfüni taḡıtma cem^c eyle begüm
yoḥsa olur bu cihān alaḥ bulaḥ (588-589)

er yigit kayda ürker ürkülerden
yaḥşı at beliñlemez ilkülerden
düşmenler bizde bolsa ditreşünler
kaḡan aslan kaypınmaz dilkülerden (596)

buñ güninde koçlara ben işem uş
begisem hele bu dem dervişem uş
dōstlaruma dinçligisem ne ^caceb
düşmenümün cānına teşvişem uş (597)

yola gider olamı şol ner buḡur
yolu uğradı hele olsun uğur
tengri saḥlasun anı yaman gözden
meydānda kükreyicek günür günür (598)

erenler öz yolında er tek gerek
meydānda erkek kişi ner tek gerek
yaḥşı yaman kaḡı yumşaḡ olsa ḥōş
serverem diyen kişe erkek gerek (598-599)

önümüzde şem^calar yana durur
yigitler kızıl süci kana durur
bu demi gelün gānīmet görelüm
ki dünyā iy yārenler fenā durur (599)

kaḡkı cānda od varını āh bilür
başda ne yazılmışın ol şāh bilür
cān giribdür ^cişki yolına anuñ
yola çıḡanuñ işin allāh bilür (600)

Aşağıdaki tuyuğlarda şimal-şark türkçesinin bazı unsurları (*bol-* ve bazı isim ve fiil çekim şekilleri) vardır. Bunda Kadı Burhaneddin'in Mısırdaki bulunmuş olmasının tesiri olabileceği gibi, daha önceki tuyuğların da müessir olduğu düşünülebilir.

gönlüde gizlü bolsa bir tasadur
 ʿömrile ecel daḥi hemkâsedür
 dünyâ bezminde iki ʿâlem daḥi
 ʿışk eri katında hem bir kâsedür (586-587)

görmedüm sen teg laṭif nâzûk cuvân
 tapuṅa olsun fidâ cān u cihân
 kaṭrece luṭfuñ bize irer bolsa
 kaṭre teg ola kaṭumda biñ ʿumân (ʿummân) (587)

gönlümni karaḥladı göz qarası
 gör meni neñe (?) saldı göz qarası
 dirilmek yig taḡın-ḡan imkânı var
 nicesi dirile ʿışk âvâresi (587)

tutmaḡıl bizge iy cān sen daḡ daḥi
 tutmaḡay köp mücrime daḡ ḥaḡ daḥi
 âdem olduḡise tapuṅda nola
 bülbül olmuşdur hele laḡlaḡ daḥi (588)

hemîşe ʿaşık gönli biryân bolur
 her nefes ḡarib gözi giryân bolur
 süfîlerün dilegi miḥrâb nemâz
 er kişinün arzusu meydân bolur (588)

sencileyin yâra irmemişmen
 men yazıya atduḡum dirmemişmen
 tâ diken ṭolmayınca bâḡçede
 ben anı baltayile kırmemişmen (591)

bayramda güzel koçlar ḡurbân bolur
 aslanlar ḡanda bolsa ḡurrân bolur
 erenler cergesinde söz söylemek
 fî'l-meşel çün zîre vü kirmân bolur (592)

şol kuş ki tutḡan kuşnı âzâd kıılır
 şanma ki dünyede ol az ad kıılır
 Bağdâdnı kim vîrân kııla bilür
 ol yine bu vîrânı Bağdâd kıılır (592)

her zemān suya varub gelmez señek
 kayda geđer er yirine her zenek
 tengriden bolsa cināyet bir kula
 lāçini dađi kapar bir kükenek (594)

dünyāda koçlar başı server bolsa
 koçları birbirinden sıçrar bolsa
 ne gerek anda kişi cān oynamağ
 cān u dil serverine yarar bolsa (595)

erenlerün her işi erānedür
 kaplanlar tutduğı iş şirānedür
 māyalar māyalığın itse nola
 buđralıñnı kılsa iş nezāledür (597)

özini alışığ gören serdār bolur
 enelhađ da'vī kılan berdār bolur
 er oldur hağ yolına baş oynaya
 döşekde ölen yigit murdār bolur (598)

karşudan çığıb gelen hağibimiş
 yañağında kara beñ ğaribimiş
 luğfile derdümüze kıldı devā
 bolğaymı ol yegāne tağibimiş (600)

yoluña cān virmeyen tađşir ider
 gördüđi düşini kej ta'bir ider
 her kişiye ne yazılğanın görür
 anı bilmeyen dađi tedbir ider (601)

sultāndan biz kullara fermān bolsa
 yār lebinden derde bir dermān bolsa
 şol hilālī kaşını çun gördi göz
 varlıgumuz yolına kurbān bolsa (602)

ruđuñı görür bolsa şām u şāmāt
 atını salıb yayağ bolısar māt
 bu sözi didüm saña inanmazsañ
 üsdüme yār hucçeti işde devāt (602)

cennetde yüzün gibi hür olmağay
 mest gözüñ gibi mestür olmağay
 yoluña cān oynamağı dilerem
 qorqum oldur k'aña destür olmağay (605)

üsdünde devlet bugün sayvan olsun
 sa'ādet yine bizge eyvān olsun
 nice ki ben sağam u qayğurmañuz
 var cānum yigitlere qurbān olsun (606)

oldı musahhar bize çu şāmlarum
 düşmene demür bolduğ dōstlarum
 her kişiler yürisün yollarına
 çun dōsta mubārebüz düşmene şūm (607)

görelı saçuñı bulmadum qarār
 yüzüne bolsun fidā gül iy nigār
 turıcağ qarşuñuza men derlermen
 sanasın dökmiş kāhā ebr-i behār (607-608)

qoşunlar birbirine qahşaşmaşda
 iki ālem çerisi çahşaşmaşda
 topumuz bolınsar halka ümid
 bu cihān halkı işi oşşaşmaşda (608)